

ДИСКУРС РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ: зміст, структура, методологія дослідження

Сергій Пролєєв

Порядок дискурсу і смисл подій

«Філософська думка» вже зверталася до феномену дискурсивних практик Майдану в тематичному блоці №6 за 2014 рік («Ідеології Майдану»). Тоді у своєму виступі я зазначив проблему словника опису подій: «Я спробував уявити, як би наше обговорення сприйняли безпосередні учасники Майдану. Гадаю, деякі поняття, що вживалися, деякі міркування для них були б чимось чужим — тим, що затуляє подію, а не створює можливості її кращого розуміння. І це проблема не тієї чи тієї позиції, а радше змісту і категорій теоретичної мови, якою ми звичаєно користуємося. Майдан потребує суттєвих новацій словника політичного і соціально-філософського дискурсів».

Щоб сформувати адекватну теоретичну мову, потрібно відправлятися від безпосереднього мовлення, яке постає у плині подій, їх супроводжує та їх артикулює. Всі соціальні рухи та катаклізми — це водночас лінгвістичні феномени, ефекти і практики мовлення. Соціальність взагалі має комунікативну і дискурсивну природу. Цей мовленнєво-смісловий компонент у ній, вочевидь, переважає всі інші.

Відтворюючи та аналізуючи дискурсивні практики Майдану, ми отримуємо можливість як кращого розуміння того, що сталося і відбувається,

---

© І. БЕКЕШКІНА,
В. ВЕРСТЮК,
А. ЄРМОЛЕНКО,
С. ЖАБОТИНСЬКА,
В. КЕБУЛАДЗЕ,
М. ПОПОВИЧ,
С. ПРОЛЄЄВ,
О. СІГОВ,
В. СКУРАТИВСЬКИЙ,
Н. ТРАЧ,
Л. ФИЛИПОВИЧ,
І. ЯСНА,
2016

так і — це в теоретичному плані головне — виробляємо мову аналізу та опису, за допомоги якої можна висловити та досліджувати поточні соціальні процеси. Хочу наголосити: не йдеться про простий лінгвістичний відбиток події, її своєрідну мовленнєву фотографію. Всі емпіричні спостереження та констатації мають спрямовувати до виявлення смислової структури дискурсу, його внутрішнього порядку, створюваних ним диспозицій соціальних акторів та процесів. Дискурс ніколи не є лише відбитком реальних подій. Він — їх активний учасник, інколи навіть стрижень того, що відбувається. Бо саме в дискурсивних практиках подія не просто «є», наявна, а отримує свій сенс.

Завдання полягає в тому, щоб серед розмаїтого мовлення нинішніх соціальних трансформацій (що отримали узагальнену назву «Революція Гідності») виявити, вилучити і систематизувати ті дискурсивно-смислові ефекти, що дозволять переплавити в нові концепти ті усталені теоретичні форми розуміння, якими часто некритично користуються і які є по суті за-позиченнями зі словника класичних соціально-філософських теорій. Їх пояснювальні та евристичні можливості відносно поточних процесів є вочевидь обмеженими і потребують суттєвої корекції. Нинішня українська дійсність містить запит на нові концептуалізації, на новий теоретичний тезаурус, без яких події, з одного боку, та теоретичне мовлення про них — з іншого, відбуватимуться за, так би мовити, паралельними курсами.

Можливо, дане твердження комусь здається надто різким, перебільшеним. Але, зрештою, саме розгортання полеміки навколо заявленої теми і є найпродуктивнішою формою її розгляду. Українська наука нарешті має заговорити мовою, яка відповідає реаліям існування нашого транзитивного суспільства.

Ще один момент хочу наголосити. Однією з ознак продуктивного суспільства є розвиненість у ньому різних форм соціокультурної рефлексії, серед яких особливу роль відіграє культурно-історична пам'ять. Якби в суспільній свідомості залишилися бодай події останніх 30 років — обіцянки політиків, очікування та прагнення людей, програми й рішення та їх ефекти тощо — на сьогодні зрілість громадянської дії була б на порядок вищою. Однак, на жаль, українське суспільство пам'ятає хіба поточний день — не аналізуючи, не зіставляючи, не роблячи висновків. Це дозволяє представникам політикуму поводитися не просто безвідповідально, а з безсоромним нахабством.

Фіксуючи і систематизуючи зміст дискурсу соціальних трансформацій в його безпосередності, «гарячій» залученості в хід подій (коли саме мовлення є вагомим чинником їх спрямування та інтенсивності, своєрідною інстанцією «породження подій»), ми закладаємо основи подальшої культурної пам'яті. Без цієї роботи чимало змістів буде втрачено і, головне, не залишиться застережень проти тих перекручень достеменного сенсу того, що відбулося, які мають властивість рясно з'являтися вже невдовзі після

пережитого (особливо у спогадах «учасників і очевидців»). Досвід доводить, що люди не стільки пам'ятають, що саме було, скільки виробляють та відтворюють інтерпретації, нав'язані *пізнішими результатами* подій. Запобігти цим закономірним викривленням також може зарадити сумлінний і повний словник «мовлення в контексті подій».

Однак хибно думати, начебто реструючи та систематизуючи словник поточних соціальних катаклізмів, ми виконуємо справу лише культурно-історичної пам'яті. Ми не просто скануємо те, що відбулося. Ця робота має не менш потужний *проективний ефект*. Нею виробляється мовлення, здатне не лише пояснити те, що відбувається, а й окреслити перспективи і вказати нагальні цілі соціальної дії. Як на мене, аспект проєктивний — розгортання певного смислового горизонту того, що буде відбуватися сьогодні, завтра, післязавтра — є домінуючим евристичним ресурсом і даної теми, і нашого її обговорення.

Нарешті, третє. Хоча важливим виміром нашої роботи (і Іламі Ясна ще окремо про це скаже) є виявлення тезаурусу нинішньої соціальної боротьби й укладання в підсумку «Словника соціальних перетворень», я б хотів застерегти від реконструкції дискурсу власне у форматі словника. Щонайменше від часів пізнього Вітгенштайна добре знаємо, що словники, зрештою, нічого не повідомляють. У них не знайти правдивих значень. Значення належить не застиглим чарункам алфавітної послідовності, а порядку дискурсу, себто «мовній грі». Лише через реконструкцію «мовної гри», властивої поточним подіям, що розгортаються з кінця 2013 року, дістаємо можливість визначити окремі значення, простежити їх зв'язки і розмістити в певній системі — тому смислового порядку, який одночасно і відповідає сенсові процесу соціальних трансформацій, і утворює сам цей сенс. Відтак завдання створення словника Революції Гідності полягає в тому, щоб задати певну оптику розуміння актуальних соціальних подій та процесів, а не зібрати компендіум оригінальних мовних одиниць, породжених соціальним катаклізмом.

Отже, спроба через феномени мовленнєвого ряду зафіксувати, відтворити та зрозуміти події, які відбуваються і в які всі ми залучені, визначає тему й мету нашого сьогоднішнього зібрання.

Залишилося сказати кілька слів щодо організації нашої роботи. У структурі круглого столу виокремилися чотири смислові блоки. Вони змістовно пов'язані з питаннями, винесеними для розгляду шановним зібранням експертів і дослідників.

Перший блок передбачає з'ясування місця «Революції Гідності» в контексті інших соціальних трансформацій в Україні та Східній Європі останнього століття. У центрі уваги другого блоку — подія Майдану як засновок і початок «Революції Гідності». Третій блок передбачає зосередження вже власне на *дискурсі* буремних українських подій у його співвіднесенні з процесом соціальних трансформацій. Нарешті, четвертий присвячений реаль-

ному досвіду аналізу дискурсу Євромайдану — спробам, які вже здійснені нашими колегами. Це водночас піднімає низку важливих питань методології такого аналізу.

Коли я кажу «колеги», то маю на увазі, звісно, не лише представників філософського цеху. Від початку зрозуміло, що успішне дослідження дискурсу соціальних перетворень можливе лише в міждисциплінарному форматі. Саме тому на наш круглий стіл запрошені не лише філософи, а й історики, соціологи, філологи, політологи. Тема потребує комплексних гуманітарних зусиль, і лише у продуктивній співпраці представників різних наук — запорука кінцевого успіху.

Принагідно хочу торкнутися поняття «Революція Гідності», яке винесено до назви круглого столу й активно використовується для визначення предмета розмови. Поняття революції має свій класичний соціально-філософський і політологічний зміст. Разом з тим, по-перше, воно далеко не обмежується цариною соціальних процесів, що робить його сенс доволі широким. По-друге, навіть у площині суспільних процесів воно часто використовується в суттєво відмінних значеннях, що перетворює його значною мірою на інтелектуальну метафору, а не строге поняття.

Нагадаю, що навіть у теоретичному дискурсі марксизму, який начебто закріпив за поняттям соціальної революції чітко визначений концептуальний зміст, характеристика тих чи тих історичних подій як революцій не є однозначною й усталеною. Чи не найбільш красномовним (і ледь не шокувальним) прикладом є іменування Жовтневого перевороту 1917 року, який лише через 10 (!) років перетворився на «Велику Жовтневу соціалістичну революцію». Складнощів до вживання нині поняття революції додають істотні метаморфози протестних і соціально-перетворювальних рухів сьогодення — від так званих кольорових революцій чи арабської весни до масштабних акцій на кшталт «захопи Вол-стрит» чи антиглобалістських протестів. Відмінність соціальної природи, рушійних сил та спрямованості цих явищ цілком очевидна.

Застосовуючи поняття «Революція Гідності», ми прагнемо зафіксувати, по-перше, інтенцію протестного руху в Україні не лише на повалення авторитарного (і наприкінці свого існування відверто злочинного) політичного режиму і не лише на «європейський вибір» у сенсі інтеграції України до Європейського Союзу. Передусім ідеться про вимогу і прагнення глибоких соціальних трансформацій, зрештою — зміну існуючого суспільно-політичного ладу в країні, передусім про фактичне перевстановлення української держави. По-друге, поняття революції покликане позначити тривалий процес, вивести розгляд і аналіз за межі події Євромайдану — в обшир актуального соціального конфлікту і трансформацій, які тривають, мають свій драматичний перебіг і далекі від остаточного підсумку.

Дані аспекти важливо підкреслити також тому, що вони задають інакшу оптику сприйняття та «обсягу» досліджуваних дискурсивних практик.

Адже, з огляду на сказане, цілком очевидно, що до складу цього дискурсу і його смислової структури мають бути залучені концепти і мовленнєві акти не лише дієвців самого Євромайдану. Так само значущою є лексика й супротивників Євромайдану, і російських медіа та політикуму, і західних учасників (прямих та опосередкованих) українських подій. Лише в цьому разі отримаємо повний порядок дискурсу, здобудемо можливість досягнути його складну й суперечливу формацію.

Звісно, окреслені завдання не в змозі виконати один цей круглий стіл, навіть якщо він виявиться суперпродуктивним. Головна мета його полягає в іншому — виокремити важливу гуманітарну проблему, яка вимагає ґрунтовного аналізу і розв'язання, здійснити первинний зондаж теми й актуалізувати залучення до роботи над порушеними питаннями представників різних гуманітарних дисциплін. Хотілося б, щоб нам це вдалося.

Іламі Ясна

Семантика події

Як уже сказав Сергій Пролеєв, одним з вимірів роботи над запропонованою для обговорення проблемою є виявлення тезаурусу Революції Гідності і через це — схоплення тих смислових трансформацій, що втілюються в мовних, дискурсивних, символічних новаціях, але, звісно, не вичерпуються ними.

Тут слід зауважити, що назва «Дискурс Революції Гідності» від самого початку провокувала дискусії через, як казали, неприпустиму редукцію усього різноманіття дискурсів, зіткнення яких, власне, і стало підґрунтям конфлікту, до дискурсивного простору однієї досить локальної події — Євромайдану. Я вважаю, що обрана назва є коректною, якщо розрізнити розуміння Революції Гідності у вузькому (як конкретно-історичного *випадку*) та широкому сенсі — як *події*, не обмеженої часовими та географічними кордонами. Як підкреслював на одному з попередніх круглих столів Сергій Пролеєв, ми маємо говорити про «Майдан не як демонстрацію протесту, що відбувалася впродовж трьох місяців у центрі столиці, а як загальнонаціональний рух, що охопив усю Україну. [...] Цей процес лише розпочався, і результат його на сьогодні — відкрите питання»¹.

Згадавши наявні інтерпретації події у зв'язку з мовою та знаковими системами — визначення події як «різкого й несподіваного зміщення семантичного поля» (В. Подорога), як «перерви чи призупинення процесу семіозису» (У. Еко) та ін. — подію можна розглянути (напівметафорично, звісно ж) як лінгвістичний чи, радше, *семантичний феномен*.

Водночас, намагаючись підкреслити відмінність між Революцією Гідності як випадком чи історичним фактом і Революцією Гідності як подією

---

¹ *Бистрицький Є., Бондар А., Галушко К. та ін.* Ідеології Майдану: Круглий стіл «Філософської думки» // Філософська думка. — 2014. — №6. — С. 27.

в онтологічному сенсі, я взяла на себе сміливість запропонувати термін «семантика події», зокрема «*семантика соціальних конфліктів*». Поки він використовується радше на рівні метафори, але, на мою думку, за умов чіткого окреслення змістових та методологічних рамок, має потенціал і в науковому дискурсі, адже процеси трансформації смислів та, відповідно, їх втілення у знакових системах і дискурсивних практиках, на тлі соціальних потрясінь суттєво відрізняються від аналогічних процесів періодів відносно стабільності. Відповідним чином має відрізнитися й методологія дослідження таких процесів. Не випадково першим тематичним блоком сьогоднішньої дискусії буде саме блок «*Подія Революції Гідності*», що має від самого початку направити дискусію саме на такі колії.

Тема семантичних трансформацій періодів соціального неспокою викликає інтерес лінгвістів, філософів, політологів, соціологів, істориків щонайменше з другої половини ХХ століття. Широко досліджено роль мовної і символічної політики в реалізації таких масштабних соціальних проєктів, як європейські революції доби Просвітництва, становлення нацистської Німеччини, встановлення советського режиму та інших.

Поширеним жанром стають тезауруси соціальних конфліктів. Серед масштабних світових проєктів такого роду — серія словників «*Historical Dictionaries of War, Revolution, and Civil Unrest*» видавництва «*Rowman & Littlefield*», що нараховує вже понад 40 томів; серія «*International Encyclopedia of Revolution and Protest*» видавництва «*Wiley-Blackwell*»; проєкт «*Dictionary of War*» Берлінського видавництва «*Merve*» та інші.

Про актуальність теми семантичних трансформацій свідчить також стихійний інтерес до цих процесів, що виникає у середовищі блогерів, журналістів, письменників, художників, завдяки яким уже з перших днів українського конфлікту починають з'являтися численні словники та абетки неологізмів, слоганів, метафор тощо.

Утім, масив вітчизняних академічних напрацювань у цій сфері лише починає формуватися. Якщо я не помиляюся, наразі створено лише дві книжки, присвячені риториці Майдану, автори яких — пані Надія Трач та пані Світлана Жаботинська — сьогодні присутні на нашому заході й поділяться результатами своїх досліджень.

Крім того, важливою проблемою, на мою думку, є те, що більшість наявних досліджень присвячено мові Майдану, Революції Гідності саме у вузькому сенсі, про який я щойно говорила. Майже не враховується мова більш пізніх подій на українській території, і тим більш мова «ДНР», Росії. І це дуже важливо, адже там формується зовсім інша риторика, яку необхідно розуміти та на яку слід впливати. Можливо, це є навіть важливішим, ніж дослідження власне української риторики.

Щоб не шукати прикладів далеко, до 2015 року я залишалася в Донецьку, де мій повсякденний лексикон утворювали не Небесна сотня, палаючі шини, тітушки й наметові містечка, а зовсім інші речі — підвали чи ями, в

яких щомиті міг опинитися кожен, блокпости, комендантський час, «націоналізація» всього, що погано лежить, гради і тюльпани, людиноподібні «організми» і «чеченці», що раптом з'явилися на вулицях, Моторола, Бабай, Руська православна армія та інше. Сьогодні «прірва» між українським соціально-політичним тезаурусом і тезаурусом «ДНР» стає дедалі глибшою і тим більш вимагає дослідження, адже лише в комплексі все це утворює той дискурс, в якому ми існуємо сьогодні.

У зв'язку з цим видається доцільним виокремити *семантику події*, насамперед *семантику соціальних конфліктів*, як напрям досліджень, який об'єднає широкий спектр методів — історичної семантики, політичної лінгвістики, історії понять, дискурс-аналізу, теорії метафори тощо — та, формуючись на стику з теорією кризової комунікації, конфліктологією й суміжними дисциплінами, дозволить зосередитись на семантичних трансформаціях в умовах соціальних конфліктів — війн, революцій тощо.

Відповідно, мета нашого проекту має полягати не лише в тому, щоб дослідити семантичні процеси, що відбуваються наразі, не лише в тому, щоб видати та поширити «Словник», але також у тому, щоб розробити дієву методiku дослідження як семантичного виміру українського конфлікту, так і семантики соціальних конфліктів загалом, а також сформувати традицію подальших дискусій і системних досліджень у цьому напрямку. Причому, що важливо, йдеться не лише про напрямок теоретичних досліджень, а й про сферу практичних дій, тісно пов'язану з мовною та символічною політикою, політикою пам'яті і так далі.

Зрозуміло, що такі дослідження мають бути принципово міждисциплінарними. Саме тому ми й доклали зусиль до того, щоб залучити до сьогоднішнього обговорення та подальшої роботи якомога ширше коло представників різних галузей знань, а увійти до складу редакційної колегії «Словника» погодилися провідні (і це, я вважаю, не перебільшення) фахівці з різних галузей соціальних і гуманітарних наук — як ви можете це бачити в інформаційному листі «Словника».

Тож, дякуємо всім, хто долучився до цього заходу, й зараз ми матимемо унікальну можливість побачити предмет нашої дискусії — дискурс Революції Гідності — очима представників найрізноманітніших наукових галузей.

Ірина Бекешкіна

Шекспірівський соціальний Космос Майдану

Очевидно, що від мене як від соціолога очікують насамперед якихось цифр, відсотків. Так, це в мене є. Під час Майдану Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом з Київським міжнародним інститутом соціології провели унікальне дослідження. Здається, ще ніхто у світовій соціології не робив опитування безпосередньо у гушавині подій, в середовищі протестувальників, до того ж намагаючись досягнути

репрезентативності. Причому опитування робилося кілька разів, на різних етапах розвитку Майдану, які я визначила як Майдан-мітинг — Майдан-табір — Майдан-січ. Дослідження окрім звичних пізнавальних функцій мало ще й значне соціальне значення, розвінчуючи твердження владної пропаганди, що, начебто, на Майдані зібралися суціль безробітні й маргінали з Галичини. Навпаки, опитування засвідчило таку відмінність соціально-демографічної структури Майдану від середньостатистичної: серед тих, хто стаціонарно перебував на Майдані, 43,0% мали вищу освіту і ще 9,5% — неповну вищу; 17,0% були підприємцями; за мовною ознакою 59% були україномовні, 16% — російськомовні, а 24% зазвичай спілкувалися обома мовами; 21% представляли Схід та Південь України (див.: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/vid-mchi-sho-zminilos.htm>).

Але справа не лише у рівні освіти. Дуже цікаве дослідження провели молоді соціологи, які заміряли ціннісні орієнтації учасників мітингів на Київському та Львівському Майданах 7–8 грудня 2013 року під час Маршу мільйонів. Для дослідження була застосована відома методика вивчення цінностей Ш. Шварца, що дало змогу порівняти цінності учасників Майдану із цінностями громадян України та інших європейських країн.

І виявилось, що за домінуючими цінностями євромайданівці є значно більшими «європейцями», ніж жителі багатьох європейських країн, не кажучи вже про Україну. Для більшості учасників Майдану виявилися менш важливими такі «матеріалістичні» цінності, як особиста влада, конформізм, багатство та гедонізм, а в пріоритеті виявилися цінності самовираження та служіння суспільству².

Отже, констатуємо, що Майдан істотно вирізнявся своїм «людським матеріалом». Тож не дивно, що цей особливий людський простір вирував творчістю. Був створений Відкритий Університет Майдану, творилися вірші, чудові пісні, малюнки. І — спілкування. Загалом, мабуть, спілкування було у найбільшому дефіциті на Майдані — жадібний інтерес до впізнаваних облич, прагнення обговорити усе про те, що буде далі. Добре пам'ятаю свій останній диспут — це було вже в середині лютого. Стоять навколо десь 20 хлопців у камуфляжах, і ми з ними спілкуємось — що таке судова реформа і як її треба робити.

Майдан був, звісно, унікальним. І так вийшло, що у мене виник свій особливий образ Майдану. Яюсь у лютому, коли Майдан вже перейшов у воєнізований етап Січі, коли вже стояла охорона — такі здоровезні дядьки в камуфляжі, і хтось з охоронців мене впізнав і подарував свою книжку.

---

² Див.: *Отріщенко Н.* Досвід революції 2013–2014: від цінностей до повсякденних практик // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2014. — №3. — С. 151–152; *Шестаковський О.* Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану в порівнянні з європейськими // Українська правда, 14 січня 2014 р. (<http://www.prawda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459>).

Виявилося, що це такий собі альбом формату А4, що називався «Шекспір на Майдані». Це був фотографії з Майдану, підписані певними поезіями Шекспіра, що їх він, за його словами, переклав сам. Це поєднання — текстів Шекспіра і фотографій буремного Майдану — сприймалося дуже органічно, і сформувався образ Майдану як Шекспірівського Космосу, де все поєднане з усім — і висока трагедія, і жартівливе повсякдення, і надрич емоцій, і раціональна прагматика, де переплетені долі, події, — і де дія фатально мчить до невідворотного фіналу.

Потім я відкрила ще одну спільність Майдану з Шекспіром. Цей альбом «Шекспір на Майдані» десь загубився в мене поміж паперами, і я вирішила пошукати його сліди в Інтернеті. Не знайшла, але дізналося чимало цікавого про Шекспіра. Виявляється, Шекспір вніс в англійську мову понад дві тисячі нових слів. Причому часто це ті слова, без яких важко собі уявити англійську. Наприклад, «manager». Ну як же без менеджерів! А, виявляється, це слово вперше Шекспір утворив у своєму «Сні літньої ночі», від дієслова «manage»: «менеджер» — той, хто «менеджує», себто організовує. Або «lonely» — самотній, утворене від «alone» — «один». Ще такі, здається, «вічні» слова, як «hotblooded» та «coldblooded» — «пристрасний» та «холоднокровний». І ще багато-багато інших. Чому Шекспір вдався до такої «словотворчості»? Очевидно, і за часів Шекспіра була багата англійська мова, але для зображення його Космосу слів бракувало, от і довелося їх створювати. І тут ще одна аналогія з Майданом, який теж для свого Космосу витворив нові слова і поняття. Понад те, надав іншого змісту словам звичним. Наприклад — «майдан». Словники тлумачать і перекладають це слово як «площа». Але зараз, після подій Помаранчевої революції і, особливо, Революції Гідності, це слово набуло у суспільній свідомості іншого значення. Справді, коли ми питаємо: «Чи буде третій Майдан?», — то це ж не про площу. Зараз слово «майдан» асоціюється з масовим суспільним спротивом, акціями масового протесту. Мають, є нагальна потреба в укладенні тлумачного словника, який би пояснював значення тих нових слів, які виникли на Майдані, та й потім, під час війни. Інакше закордонні автори, що писали й писатимуть про наші події, нічого не зрозуміють. Ну от, наприклад, таке вже звичне нам слово, як «тітушки». Перекладач в Гуглі перекладає і російською мовою як «тітушки», і англійською як «titushki». Як щось іноземному читачеві зрозуміле. Або ще інші ситуативні слова, які неможливо зрозуміти поза контекстом. Наприклад, лідерів опозиції на Майдані називали «Гориничі», «Гідра». Якщо не знати, що вони приходили зазвичай втрьох (Кличко, Яценюк, Тягнибок) і що в казках Змій Горинич та Гідра мають три голови, то ці слова видаються негативом, хоча насправді це цілком позитивні, хоча іронічні вислови. І ще є чимало слів і висловів, які зрозумілі лише в контексті Космосу Майдану. Отож, будьмо чекати на тлумачний словник, який може бути виданий лише спільними зусиллями філологів та філософів, соціологів та безпосередніх учасників подій.

Владислав Верстюк

Меседжі Української революції 1917 року

Революції завжди приходять неочікувано, вибухоподібно. Ще вчора стара система працювала, а сьогодні від неї не залишилося майже нічого. Принаймні так було в лютому 1917 р. у Росії. На зламі лютого і березня російське самодержавство впало мов підкошене після кількасот років існування. Чому це сталося? Які мотиви живили революцію? Чого чекала від неї країна?

У понеділок 6 березня новий революційний Тимчасовий уряд уперше звернувся з офіційною відозвою «До громадян Росії», у якій ішлося про перемогу революції. Уряд брав на себе зобов'язання «здійснити народні прагнення і вивести країну на світлий шлях вільного громадянського устрою», зберігав вірність попередніх угод із союзниками, підтверджував взяті зобов'язання щодо скликання Всеросійських Установчих зборів, забезпечення країни твердими правовими нормами щодо охорони громадянських прав і свобод³.

Країна ентузіастично зустріла падіння самодержавства та всіляко підтримувала Тимчасовий уряд. Вітальні телеграми на його підтримку надходили у Петроград тисячами, їх посилали представники найрізноманітніших верств населення. У передовій газеті «Киевлянин» 5 березня говорилося про фактичну перемогу революції в Росії. У країні «не лише відсторонено старий уряд, але й змінено старий політичний лад». На чолі держави, писала газета, стала нова влада, а стара — знищила себе сама: «Стара влада і стара система управління показали стільки сліпоти, стільки нерозуміння сенсу подій і настроїв народу від самих верхів до низів його, що все, що відбувалося, не могло сприйматися по-іншому, як таке, що межувало з безумством»⁴.

Суспільну лексику, мову публічного простору насамперед визначали поняття «революція», «народ», «свобода», «воля», «демократія». Вони звучали на кожному кроці, але трактувались дуже по-різному. Кожен оратор чи політичний діяч, розраховуючи на успіх, намагався використати ці слова в своєму політичному лексиконі.

Демократична ідеологія та фразеологія сформували мову революції і навіть моду. Стало неписаним правилом доброго тону з'являтися у публічному просторі з червоним бантом на лацкані. У зверненнях один до одного часто замість традиційного «пан» звучало «громадянин» або «товариш».

Термін «демократія» за різних часів трактувався по-різному. Насамперед його розуміли як «народоправство». Не як певний політичний лад, а радше ідеал, синонім народу, трудящих класів, спосіб ідентифікації прихильників революції. І з цього можна було зробити висновок, що революція лише почалася, і яким буде її завершення навряд чи хто здогадувався.

---

³ Вестник Временного правительства. — 1917. — 7 марта.

⁴ Киевлянин. — 1917. — 5 марта.

Важливою складовою процесу демократизації стали зміни в армії. Військові частини не лише присягали на вірність Тимчасовому уряду, в них відбулися великі організаційно-політичні зміни, поштовхом до яких став наказ №1 Петроградської ради від 1 березня. Наказ активно втягував армію в політичне життя. Сатирик Д. Семеновський, іронічно реагуючи на перегини революційного життя, його мімікрію, написав чотири ідкі рядочки:

*Вся Русь по-новому одета,
Чертовски пестрый маскарад,
Погромщик принял вид кадета,
А кто теперь не демократ?*

Демократизація суспільства, що відбулася під впливом революційних змін, не могла не позначитися на українському русі. Його потенційна енергія, накопичена в народній гущі протягом десятиліть, ще шукала виходу, а провідники української інтелігенції з ентузіазмом вітали революційні зміни. Українці мали кілька своїх представників у Київській раді об'єднаних громадських організацій, а також у раді робітничих депутатів. Але це вже не задовольняло національно-визвольний рух, який стрімко набирив силу. Перша світова війна і падіння самодержавства в Росії стали потужним каталізатором розвитку національно-визвольних рухів на теренах колишньої імперії. З іншого боку, ці рухи стали невід'ємною частиною революції, активно впливали на її хід, а в окремих випадках, таких як український, маємо підстави говорити про самодостатню Українську революцію, яка привела до утворення новітньої української державності. Видатний представник російської революційної демократії, один із керівників Петроградської ради робітничих депутатів, згодом міністр Тимчасового уряду І. Церетелі у своїх спогадах відзначив, що національне питання визначало долю російської революції⁵. У всякому разі в Україні революція досить швидко набрала національних ознак. Документи свідчать, що українське громадянство, його ініціативні групи та організації з перших днів революції, вітаючи її перемогу і підтримуючи загальнодемократичні гасла Тимчасового уряду, одночасно оголосили про необхідність негайного вирішення національного питання та розгорнули організаційну діяльність. Місцем їх дії виявились не далекі глухі села, в яких не відчувалося конкуренції загальноросійських сил, а найбільші промислові та культурні центри країни. Уже 2 березня публікацією відозви «До українського громадянства, студентства, робітництва й українських офіцерів» заявив про себе Український революційний комітет м. Петрограда⁶. Через 10 днів комітет підготував і провів масову 20-тисячну маніфестацію в центрі Петрограда, яка своїм розмахом вразила російську

---

⁵ См.: *Церетели И.Г.* Воспоминания о Февральской революции : В 2-х кн. — Париж, 1963. — Кн. 2. — С. 69.

⁶ Український національно-визвольний рух. Березень—листопад 1917 року: Док. і матеріали. — К., 2003. — С. 35–36.

революційну демократію. Днем раніше українські організації Петрограда об'єдналися навколо створеної ними Української національної ради. Очільники ради — О. Лотоцький, М. Славинський, М. Корчинський — у березні двічі відвідали голову Тимчасового уряду, вручили йому пам'ятну записку з українськими вимогами та обговорили кандидатури комісарів Тимчасового уряду до українських губерній.

Схоже діяли й українці Москви. 7 березня вони підготували відозву українських організацій Москви «Наші вимоги (від українських організацій)». У ній говорилося, що протягом останніх 250 років Україна не переставала бути об'єктом нещадного визиску самодержавства, який нівелював національне життя у всіх його проявах. У відозві було висловлено занепокоєння, що Тимчасовий уряд в своєму зверненні 6 березня залишив без особливої уваги національну проблему, і одночасно висловлювалась надія, що Установчими зборами буде вирішено проблему перетворення Росії у федерацію та визнання державних прав за іншими, окрім великоруської, національностями країни. Окрім того, ставилось питання про зміну ставлення влади до примусово висланих на територію Росії галичан при окупації краю⁷. Революція легалізувала діяльність українських організацій Києва, Одеси, Полтави, Харкова, Чернігова. В Одесі на початку березня виник Керівничий комітет, який одразу ж направив свого представника до щойно утвореної Центральної Ради⁸.

8 березня у Києві рада Товариства українських поступовців (ТУП) поширила заклик «До українського громадянства», в якому говорилося про необхідність підтримувати новий революційний уряд, готуватись до проведення Всеросійських Установчих зборів, на яких відстоювати автономію України й федеративний устрій Росії, дбати про українську пресу, створити український національний фонд, відновлювати «Просвіти» та відкривати при них школи і пам'ятати, що «не бувають вдруге такі хвилі і що історія не прощає помилок, вагань і недбальства».

Особливі надії покладалися на українську маніфестацію, організовану УЦР 19 березня. Її план, розроблений Д. Антоновичем, кілька разів заслуговувався на Раді. Від маніфестації багато чекали, але успіх перевершив усі сподівання. Під сотнями (понад 320) національних жовто-блакитних знамен, з портретами Шевченка на вулиці Києва вийшло сто тисяч осіб. Колона, яка сформувалася біля Володимирського собору, пройшла вниз Бібіковським бульваром, потім Хрещатиком до міської думи, де процесія зупинилася. З балкона думи її вітали вищі достойники міста, М. Грушевський виголосив промову, в якій закликав не зупинятись аж доки не буде виборена автономія рідному краєві. Згодом на Софіївському майдані відбулося Українське віче. Серед промовців були М. Міхновський, М. Стасюк, С. Веселовський,

---

⁷ Там само. — С. 41–43.

⁸ Українська Центральна Рада: документи і матеріали : У 2-х т. — К., 1996. — Т.1. — С. 40.

М. Єремїїв і, звичайно, М. Грушевський. Віче одностайно ухвалило підготовлені Центральною Радою резолюції, в яких віталосся відновлення народовладдя, висловлювалася підтримка Тимчасовому уряду та сподівання, що він негайно скличе Установчі збори, котрі мають ствердити заведення автономного ладу в Україні. Центральній Раді доручилося порозумітися з Тимчасовим урядом.

Українська маніфестація стала кульмінаційним моментом відродження національно-визвольного руху, її мета — виявити масовий характер руху — була цілком досягнута. Оптимістичне враження від маніфестації серед українців вилилося у переконання, що «скоро за вільну Україну до бою вже мільйони побірників стануть»⁹.

Маніфестація змусила і російську революційну демократію подивитися на український рух дещо іншими очима. Певною мірою вона навіть налякала своїм розмахом і демонстративним виходом з-під контролю. Миська дума через два дні після маніфестації включила до складу гласних М. Грушевського та І. Стеценка. За такої ситуації у політичній грі важливим було не втрачати темп, використати якомога повніше всі здобуті успіхи. Голова УЦР і його найближче оточення з українських соціал-демократів та есерів добре розуміли це, тому, на думку Грушевського, «за демонстрацією київської бази українства мусила піти демонстрація в розмірах всеукраїнських»¹⁰.

З метою викристалізувати головні домагання українського руху М. Грушевський підготував статтю «Велика хвиля», яка була опублікована 25 березня в першому числі газети «Нова Рада». У цій статті було чітко окреслено ситуацію, яка склалася після падіння самодержавства. Вона принципово відрзнялася від того контексту, в якому розвивалося українство декілька років тому: «Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягувати старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання в данім моменті. Не може бути більшого нерозуміння хвилі, як наші старі домагання вважати мірою українських потреб в теперішності... Те, чого ми добивалися п'ять, чотири, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийнято українським громадянством з щирою подякою..., але воно ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб "розв'язанням українського питання" для даного моменту! Українського питання вже нема. Є вільний, великий український народ, який буде свою долю в нових умовах свободи»¹¹.

М. Грушевський дав знак до переведення українських домагань з площини національно-культурних вимог до політичних. Головною з них було гасло національно-територіальної автономії України у складі федеративної Росії. Звернемо увагу на інший аспект політичної платформи лідера Центральної

---

⁹ Верстюк В. Українська Центральна Рада... — С. 75.

¹⁰ Грушевський М. Споми́ни // Київ. — 1989. — №8. — С. 143.

¹¹ Грушевський М. Велика хвиля // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 96.

Ради. Грушевський пише: «Ми мусимо тримати руку на пульсі народного життя і йти в ритм його биття. Воно тільки нам закон, йому ми мусимо коритись, його голосити всім, без огляду, чи воно буде їм приємно, чи ні»¹².

Поряд із формуванням ідейних принципів українського руху Центральна Рада докладала значних зусиль для організаційного забезпечення «всеукраїнської демонстрації». Відмова від пасивного чекання поступок з боку російського уряду, активна боротьба за автономію України вимагали зміни статусу Центральної Ради з київської на всеукраїнську організацію, розширення її соціальної бази. Все це могло зробити лише широке зібрання українського народу. Ще на одному з перших засідань Центральної Ради представник Одеського керівничого комітету повідомив, що комітет «ухвалив робити заходи до скликання українського конгресу у Києві»¹³. Але тоді конкретного рішення ухвалено не було. Після приїзду М. Грушевського ця ідея пережила нове народження. Загалом ідеальним вбачалося проведення з'їзду за територіальним принципом, щоб усі регіони України мали на з'їзді своїх представників і щоб вони врешті-решт делегували представницькі права Центральній Раді. «Тоді перевибрана таким конгресом Ц. Рада була б органом волі краю — мала б право конституювати»¹⁴, — вважав Грушевський. Але повної впевненості в успішному проведенні такого заходу в команди керівника Ради не було. Через це вирішили спочатку обмежитися проведенням українського національного з'їзду, а вже згодом планувати територіальний конгрес.

Всеукраїнський національний конгрес відбувся у Києві 6–8 квітня. «Тисяча голосів в залі і на хорах співала “Ще не вмерла Україна” та натхненно гукала “Слава!” Людина найбільш зрівноважена й із найміцнішими нервами не могла в той час лишитись спокійною. Я раніше ніколи не бачив подібного масового ентузіастичного прояву українцями національного почуття і готовності до чину»¹⁵, — згадував М. Галаган.

Отже, перший місяць після перемоги революції повною мірою виявив її демократичний загальнонародний характер, у царизму практично не знайшлося захисників. Ідеї рівності, свободи, братства домінували в публічному просторі. В Україні потужно звучали гасла національно-територіальної автономії, озвучені Українською Центральною Радою. Вони об'єднали місто і село, робітників, селян та інтелігенцію, набули значного поширення в армії. Демократичний ресурс революції був надзвичайно потужним завдяки низовій стихії. Мітинги, маніфестації, з'їзди, громадські об'єднання говорили про домінування демократії прямої дії. А от складніші механізми та інструменти демократичного ладу, наприклад широко анонсоване прове-

---

¹² Там само.

¹³ Українська Центральна Рада: документи і матеріали : У 2-х т. — Т. 1. — С. 40.

¹⁴ *Грушевський М.* Споми́ни // Київ. — 1989. — №8. — С. 144.

¹⁵ *Галаган М.* З моїх споминів (1880-ті — 1920 р.). — К., 2005. — С. 210.

дення Всеросійських та Всеукраїнських Установчих зборів, як показав наступний розвиток революції, виявилися нежиттєздатними.

Алла Киридон: Якщо говорити про сам термін «революція», що вживається для означення як подій на Майдані, так і російської революції, сторіччя якої будемо відзначати наступного року, то виникає питання: що з цих подій ми можемо називати «революцією». Коли взагалі ми можемо говорити, що відбулася революція — адже на момент самого процесу навряд чи в когось з учасників подій є усвідомлення, що вони здійснюють саме революцію. Наскільки адекватним є термін «революція» для характеристики подій Майдану?

Владислав Верстюк: Напевно, революції все ж таки насамперед відбуваються в головах. Не буває так, що людина прийшла, взяла участь у якійсь події, а потім подумала, що це була революція. Якщо говорити про 1917 рік, то станом на кінець 1916 року російське суспільство вже було готове до революційних змін. Ми знаємо, що історики датують початок революції листопадом 1917 року, коли Павло Мілюков, виступивши в Державній Думі, сказав, що це «або дурість, або зрада». З цього моменту революційний механізм уже визрівав у головах. Відомий лист солдата тих часів, що пише: «Я вважаю образливим своє прізвище “Романов” та хочу, щоб мені дозволили змінити його на “Демократов”». Я казав, що одним з наймодніших слів у березні 1917 року було слово «революція». Тому, вважаю, в той час ніхто не сумнівався в тому, що в Росії відбулася саме революція. До речі, в Росії навіть не знайшлося правих сил, готових публічно захищати старий режим. Хоча ментально люди маси значною мірою були не готові до республіканського устрою до демократії, насправді їм була потрібна республіка з хорошим царем.

Вахтанг Кебуладзе

Інтерпретації Майдану

Говорячи про будь-яку історичну подію, варто розуміти, що ми завжди перебуваємо в ситуації передрозуміння (Vorverständnis). Це означає, що наше розуміння завжди зумовлено тим історичним досвідом, який ми маємо. Складовою герменевтичного підходу має бути не лише усвідомлення, а також творча трансформація такого передрозуміння. Сьогодні, на початку XXI сторіччя ми багато в чому залишаємося заручниками XX сторіччя. Це дається взнаки в різних вимірах нашого життя, а відтак і в оцінках, які ми даємо подіям, що відбуваються з нами. Таке «застрягання» в минулому характерно не лише для пересічних людей. Воно проявляється і в наукових дослідженнях. Це призводить до того, що наша інтелектуальна «оптика» виявляється неприпасованою до предмета дослідження. Ми намагаємося дивитися на нові події крізь старі окуляри й у такий спосіб викривляємо те, що бачимо.

Я хотів би коротко зупинитися на деяких моментах такого викривлення і на відповідних можливостях його виправлення:

1. Ми звикли розглядати політичні події, послуговуючись опозицією «праві — ліві». Натомість у сучасному світі адекватнішою є опозиція «лібералізм — радикалізм». Уже в ХХ ст. протиставлення лівих і правих не завжди спрацьовувало. Згадаймо принагідно, що II Світову війну як союзники розпочали нацистська Німеччина й комуністичний Союз. У ХХІ ст. ця опозиція виявляється неприйнятною в багатьох випадках, адже часто-густо й ліві, й праві радикали прагнуть до того ж самого. Так представники сучасних європейські радикальних партій, байдуже якого забарвлення, здебільшого є євроскептиками та симпатиками авторитарного режиму Путіна в Росії, що його взагалі важко визначити в рамках опозиції «ліві — праві». Події на Майдані також не можна розуміти в рамках цієї опозиції. Адже Майдан не був ані лівим виступом за рівні можливості, ані правим виступом за традиційні цінності. Натомість Майдан був ліберальним виступом за рівні права. Сама назва цих подій «Революція Гідності» містить дуже важливу цінність ліберального суспільства — людську гідність. Отже, ідеологія Майдану не була ані ліво-, ані праворадикальною. Вона була ліберальною¹⁶. З огляду на опозицію «ліві—праві» абсурдом виглядає і «православний комунізм», про який останнім часом можна часто почути від прихильників «руського миру». Хоча ця словосполучка не виглядає такою вже абсурдною, якщо згадати твір Ніколая Бердяєва «Джерела і сенс російського комунізму», в якому він вказує на зв'язок російського православ'я і більшовизму. Тут ми переходимо до релігійного аспекту сьогочасних суспільно-історичних колізій.

2. Європейське людство звикло асоціювати себе з християнством і протиставляти нехристиянському світові. Зрозуміло, що така самооцінка народилася не в ХХ ст. Але аж дотепер, навіть за умов того, що Чарлз Тейлор називає «секулярна доба», християнство відіграє дуже важливу роль у самоідентифікації не лише мешканців Європи, а також усіх представників західної цивілізації. За Максом Шелером, юдейсько-християнське коло ідей є засадовим для самовизначення сучасного освіченого європейця (сьогодні можна додати — американця, канадця, австралійця) разом із ідеями античної філософії та сучасними науковими концепціями. На початку ХХІ сторіччя цей релігійний чинник самоідентифікації набув особливого значення з огляду на загрозу ісламського фундаменталізму. Хоча тут варто було би робити наголос не на ісламі, а саме на фундаменталізмі. Отже, на мою думку, в сучасному світі йдеться не так про протистояння християнства й ісламу, як про протистояння фундаменталізму будь-якого гатунку, чи то ісламського, чи то православного, й ліберальними тенденціями у світових релігіях із тяжінням до екуменізму. На засадах цього розрізнення можна

---

¹⁶ Докладніше про це див. у моєму виступі на круглому столі «Ідеології Майдану»: *Кебуладзе В.* Нерадикальна революція і нація як конструкт // *Філософська думка*. — 2014. — № 6. — С. 26—27.

порушити питання про те, чому лише одна християнська церква, а саме УПЦ МП, не була присутня на Майдані.

Сергій Дацюк. Чи має «дискурс Революції Гідності» той самий онтологічний статус що й «інтерпретація подій Майдану»?

Вахтанг Кебуладзе: Насамперед я думаю, що дискурс взагалі не має онтологічного статусу. Для мене це питання *Vorverständnis* — передрозуміння. Особисто для мене подія Майдану не скінчилася, вона продовжується, а отже, дискурсивні практики, що народилися на Майдані органічно трансформуються у спроби інтерпретації тих подій. Ми вийшли на Майдан восени 2013 року, і, зрештою, нічого не скінчилося, адже війна на Сході йде. Нехай тепер ми боремося не проти Януковича, а проти російської імперії. Але ж все продовжується. Подія не скінчилася, ми всередині неї. Тому це один й той самий дискурс.

Едуард Черненко: Мені здається, що і під час Майдану, і під час тих подій, що продовжуються, існує така проблема: ми погано і надто побіжно реконструюємо дискурс наших, я не хочу казати «ворогів», тому скажу: «опонентів». Чи можна говорити про «дискурс Антимайдану»? Або ж слід розглядати його просто як зграю найманців, де про якийсь дискурс не йдеться?

Вахтанг Кебуладзе: По-перше, треба називати речі своїми іменами. Так, це — вороги, і це нормально. І по-друге, на Антимайдані все відбувалося у форматі «руському миру». Я пошлюся на книжку Пітера Померанцева, головна ідея якої полягає в тому, що в Росії немає пропаганди взагалі, та на антимайданах пропаганди теж не було. Адже пропаганда — це просування якихось ідей. Мета ж російської психологічно-інформаційної війни, як її називає Померанцев, полягає в тому, щоб довести що все погано. Ніхто не говорить правду, як, наприклад Путін, який спочатку каже, що не було ніякої армії, а потім заявляє, що армія все ж таки була. Тобто головне завдання російської — не пропаганди, а інформаційної війни — довести те, що правди не існує, та всі брешуть. Оце й є Антимайдан — метастази російського раку, суцільної брехні.

Сергій Присуткін: У мене таке враження, що зараз відбувається трепанація тез Людвіга Фойєрбаха та абсолютна метафізична, герменевтична критика марксизму. Абсолютно ігнорується контекст об'єктивності та позитивного мислення. Чи не складається у Вас враження, що ми надто нехтуємо принципом об'єктивного підходу до ситуації?

Вахтанг Кебуладзе: Дякую Вам за тезу про те, що марксизм — це позитивізм, і мені не треба цього доводити. Герменевтична методологія не заперечує об'єктивність, а підважує класичну епістемологічну суб'єкт-об'єктну схему. Результат інтерпретації — це дуже складна констеляція різних інтерсуб'єктивних позицій. Це, зрештою, і є історична об'єктивність.

Алла Киридон: Ви запропонували розглядати такі опозиції, як «ліберали—радикали» чи «християнство—нехристиянство», порушуючи питання про те, чому так сталося, що лише одна церква не була присутня на Майдані. Яку методологію Ви пропонуєте використовувати для цього? І друге питан-

ня. Я згодна з Вами у тому, що подія Революції Гідності не скінчилася та триває й нині. Але Євромайдан мав конкретну періодизацію, і він закінчився. Якщо говорити про вимоги євроінтеграції, це відбулося або у червні 2014 року підписанням угоди про Асоціацію, або у вересні, коли ця угода була ратифікована. Чи є коректним ставити знак тотожності між поняттями «Євромайдан» та «Революція Гідності»?

Вахтанг Кебуладзе: Щодо першого питання, то я вже казав, що моя методологія — герменевтична, методологія розуміння. Аби зрозуміти, що відбувається, нам треба позбутися двох опозицій. Перша — «ліві—праві», яку слід замінити на опозицію «ліберали-радикали», не зважаючи на те, ліві вони, чи праві. Подолати другу опозицію буде значно складніше. Я з власного досвіду знаю, наскільки важко доводити європейцям, що йдеться не про опозицію ісламу і християнства, а про опозицію релігійного фундаменталізму і лібералізму. До речі, французи потроху починають це розуміти після жакливіх подій в Парижі, коли з'явилася певна кількість журналістів, які почали писати, що терористи не тому радикали, що мусульмани, а тому мусульмани, що радикали. Вони просто шукали канал вияву свого радикалізму, і іслам виявився придатним для цього. Тобто ми маємо не затавровувати іслам, а говорити, що є релігійний фундаменталізм і є лібералізм. Причому православний фундаменталізм не менш небезпечний за ісламський. Щодо другого питання, я вважаю, що Революція Гідності почалася з Євромайдану, на який люди вийшли насамперед через відчуття того, що їх ошукала й принизила банда Януковича, що була при владі в Україні, через відмову від євроінтеграції, яка була результатом суспільного консенсусу.

Ірина Степаненко: Можливо, варто поміркувати над тим, чи не відмовитися взагалі від методології бінарних опозицій, тому що навряд чи заміна однієї бінарної опозиції іншою бінарною опозицією може допомогти нам розв'язати проблему багатовимірності того, що ми намагаємося осмислити. Якщо ми зараз використовуємо поняття «гібридна війна», і воно дає нам змогу більш об'ємно схопити нові процеси та явища, то може виявитись доречним перестати застосовувати опозиційні бінарні уявлення для осмислення Майдану, щоб отримати більш складне бачення дійсності?

Вахтанг Кебуладзе: Маю сказати те, чого не хотів говорити, оскільки це звучить дуже по-марксистські. Коли гуманітаристика стає політикою, позбутися бінарних опозицій нам не судилося. Єдине, що я додав би, аби уникнути зв'язку з марксизмом, це те, що політичне варто розуміти в сенсі Ганни Арендт, тобто як спільну справу, діяльність у публічному просторі. В цьому сенсі наша сьогоднішня зустріч також є політичною. Саме в цьому сенсі в теперішній ситуації гуманітаристика стає політикою. Йде війна. Ми можемо імітувати якусь об'єктивну відстороненість, але якщо, скажімо, у фізиці це можливо, то в гуманітаристиці — ні. Ми можемо спробувати запобігти цій бінарності, але все одно опинимося з одного чи з іншого боку. Балансувати не вдасться. Принаймні, мені не вдасться.

Ірина Бекешкіна: Я нещодавно була на конференції журналістики, де у нас виникла суперечка з нашими західними колегами, які намагалися навчити нас толерантності. Вони казали, що журналіст не повинен бути стороною — він має бути на сторонах. Але в ситуації, коли є наші і є вороги, журналіст обов'язково має бути на цій стороні. Інша ж сторона для нього — ворог. В такій ситуації концепція множинності правд не спрацьовує, адже на тій, іншій стороні, цілком можливо, є порядні люди зі своєю правдою та мотивацією, але це — ворог, який стріляє.

Вахтанг Кебуладзе: Я з вами погоджуюсь, адже був в такій самій ситуації, коли, одразу після Майдану, тобто на початку війни, телерадіокомпанія Deutsche Welle організувала майстер-клас для наших журналістів, де я був перекладачем. Доповідь одного з німецьких журналістів мала назву «Конфлікт-сенситивна журналістика». Малося на увазі, що журналістика має бути чутливою до конфлікту, тобто не провокувати продовження конфлікту. На прохання наших журналістів (а серед них було багато учасників зі сходу та півдня України) навести конкретний приклад він відповів, що, зокрема, слід уникати такі поняття, як «терористи». І тут хлопець з Херсону питає: «Даруйте, якщо у вас в Мюнхені з'являться «зелені чоловічки» зі зброєю, як ви будете їх називати — «Kämpfer»? Тут слід зауважити, що німецькою «Kämpfer» — це воїн. І німець замовк. Він не зміг відповісти, тому що зрозумів, що як німець ніколи не назве таких людей «Kämpfer» — він назве їх злочинцями, терористами, убивцями. Тому ми й не маємо брати до уваги, що з того боку є чесні, добрі люди. З того боку є ворог. Це інструментальна ситуація, в якій ми маємо перемогти ворога, аби вижити, а не комунікативна ситуація, в якій ми маємо переконати опонента, аби дійти згоди.

Анатолій Єрмоленко

Дискурс дискурсу Майдану

Почати хотів би із зауваження про те, що у слові «дискурс», на мій погляд, варто ставити наголос на другому складі. Адже це слово походить від латинського *discursus*, яке, своєю чергою, пов'язане з *discurrere* (бігати туди-сюди), що й позначається словом *cursus* (пух, бір) і префіксом *dis*. Цей префікс надає поняттю, до якого додається, негативно-го або протилежного змісту, тобто означає заперечення, зміну напрямку. Згодом це слово було запозичено французькою (*discours*) і німецькою (*Diskurs*) мовами як мовленнєва взаємодія (діалог, розмова, обговорення тощо), у яких наголошено другий склад.

У російській мові слово «дискурс», у якому наголос падає також на другий склад, широко застосовується з 90-х років, про що свідчить «Лінгвістичний енциклопедичний словник»¹⁷. Щоправда, згодом наголос

---

¹⁷ Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1990.

переноситься на перший склад, або має подвійний наголос. В українській мові, зокрема в «Сучасному словнику іншомовних слів»¹⁸ уже маємо подвійних наголос, що можна, мабуть, пояснити тим, що це слово більше прив'язують до англійської мови (*discourse*), у якій наголос у цьому слові припадає на перший склад.

Однак і французи, і німці, запозичуючи це поняття, спираються не на англійську, а на власну мовну традицію, наголошуючи перший склад. Тому я вважаю, що й нам слід так само чинити, адже правила й традиції української мови в написанні й вимовленні слів іншомовного походження приписують у словах із префіксом «дис» ставити наголос на корені основного слова: дисбалáнс, дисфúнкція, диспропóрція, дисонáнс, дискомфóрт тощо.

Така непевність у вимовленні й написанні цього слова пов'язана ще й з тим, що попри перші його застосування в слов'янських мовах, зокрема й українській, ще в XVII ст.¹⁹, його відносно недавно запроваджено до словників та енциклопедій. Скажімо, у «Словнику іншомовних слів»²⁰, виданому Українською радянською енциклопедією НАН України 1974 р., воно відсутнє, і навіть у фундаментальному німецькому 12-томному «Історичному словнику з філософії» його немає, хоча слово «дискурсивний», зміст якого пов'язаний з міркуванням, аргументацією, у цих словниках є, хоча терміни «дискурс», і «дискурсивний» етимологічно споріднені.

І тільки останньої третини XX століття це поняття посідає належне місце в словниках та енциклопедіях. Особливо слід зауважити досить змістовну статтю «Дискурс» у німецькому «Історичному словнику з риторики», написану представниками берлінської трансцендентальної прагматики Д. Бюлером і Г. Гронке²¹. Останнім часом слово «дискурс» у сучасній філософській та соціологічній літературі стало доволі поширеним, навіть модним, хоча й застосовується не завжди правильно, деформуючи його діалогічну природу. Інколи можна почути: «мій дискурс», «його дискурс» тощо, де йдеться про монологічне застосування цього поняття, як воно склалося в новоевропейській філософії свідомості, згадаймо «Discours de la Methode» Р. Декарта.

Стосовно мого виступу «Дискурс дискурсу Майдану» зазначу, що його назва свідчить про те, що я виокремлюватиму дискурс першого порядку, який відбувався на Майдані під час Революції Гідності, — так би мовити, онтологію дискурсу як «зануреного в життя мовлення», і дискурс другого порядку — наш філософський дискурс як рефлексійний дискурс дискурсу, або метадискурс Майдану. Відповідно я відрізнятиму дискурс у найширшому сенсі, який

¹⁸ Дискурс // Сучасний словник іншомовних слів / НАН України, Інст-т мовознавства ім. О.О.Потебні. — Київ: Довіра, 2006. — С. 228

¹⁹ Ніка О.І. «Дискурс» в історико-слов'янських паралелях // *Studia Linguistica*. — 2011. — Вип. 5. — С. 417—422.

²⁰ Словник іншомовних слів. — Київ: УРЕ АН УРСР, 1974.

²¹ Böhler D., Gronke H. Diskurs // *Historisches Wörterbuch für Rhetorik*. Bd.2. — Tübingen: Max Nimeyer Verlag, 1994. — S. 764—819.

пов'язаний насамперед із французькою традицією, коли мають на увазі будь-які мовленнєві акти, і дискурс у вузькому розумінні цього слова, як аргументативний дискурс. Такий зміст дискурсу пов'язаний із сократичною і неосократичною традицією, що застосовується в етиці дискурсу (К.-О. Апель, Ю. Габермас, Д. Бьолер та ін.)²². Зокрема Ю. Габермас так визначає дискурс: «... дискурс — це форма комунікації, що визначається аргументацією, форма, в якій домагання значущості, що стали проблематичними, є темою обговорення»²³.

Тому, переосмислюючи «прагматику дискурсу Майдану», недостатньо семантики й семіотики, тут потрібна ще й мовна прагматика, яка спирається на аргументативний дискурс. Теперішній наш дискурс і має бути таким рефлексійним аргументативним дискурсом тих мовленнєвих практик, які відбувалися на Майдані. У зв'язку з цим я спершу хотів би посперечатися з Вахтангом Кебуладзе і зробити наголос на обмеженості феноменологічних і герменевтичних методів, що спираються на концепт передрозуміння життєсвіту Майдану.

Окрім феноменології й герменевтики тут має бути застосована критична, або глибинна герменевтика з її емансипаторським потенціалом. Адже передрозуміння (Vorurteil), укорінене в життєсвіті, до якого апелює пан Вахтанг, є тільки одним зі складників розуміння й порозуміння. Як пише Д. Бьолер у статті «Дискурс і розуміння»: «... без передрозуміння ми взагалі не могли б щось розуміти, однак тільки за умов критичного застосування передрозуміння ми можемо правильно щось розуміти»²⁴.

Таке критичне застосування передрозуміння й забезпечує аргументативний дискурс, який, спираючись на регулятивний принцип ідеальної комунікації, «вбудовуючись» у життєсвіті, а точніше, «надбудовуючись» над ними, і дає правильне розуміння. І тут інсайдерської позиції Майдану замало, тут потрібен і «емансипаторський інтерес» філософського дискурсу, що підноситься над повсякденною комунікацією Майдану. Певною мірою цей емансипаторський інтерес стосовно владної повсякденності породжений і самим дискурсом Майдану, проте потрібен аргументативний дискурс, тобто дискурс дискурсу Майдану.

Треба використати всі засоби дискурсу, аби проаналізувати сам дискурс Майдану, застосовуючи такі поняття, як комунікативна та стратегічна дії, перформативи, іллокутиви, локутиви, перлокутиви, приховані перлокутиви. Тому варто простежити, які вимоги мають бути виконані, аби дійти правильного розуміння і порозуміння щодо тих проявів дискурсу, про які я говорив. Окреслю тільки деякі з цих вимог:

---

²² Докладніше про це див. статтю А. Єрмоленка «Дискурс в архітектоніці мовної прагматики» у цьому числі «ФД» (с.69–86).

²³ *Habermas J. Wahrheitstheorien // Fahrenbach H. (Hrsg.). Wirklichkeit und Reflexion. — Pfullingen: Neske, 1983. — S. 214.*

²⁴ *Böhler D. Diskurs und Verstehen // Apel K.O. Böhler D. (Hrsg.). Funkkolleg Praktische Philosophie / Ethik. Studentexte III. — Frankfurt a.M.: Fischer, 1984. — S. 985.*

- а) домагання зрозумілості;
- б) домагання правдивості;
- б) домагання істини;
- в) домагання правильності²⁵.

Застосовуючи ці вимоги, можна зробити попередні спроби протестувати й деякі прояви дискурсу Майдану. Одразу зазначу, що не варто ділити Майдан на Євромайдан і Майдан як Революцію Гідності. Майдан із самого початку слід розглядати як Революцію Гідності. Адже люди спершу вийшли з протестом не так тому, що захищали євровибір (хоча й це вкрай важливо), а насамперед тому, що влада попри постійні обіцянки підписати Асоціацію з Євросоюзом розвернулася на 180 градусів стосовно свого первинного рішення, нехтуючи думкою і вимогами свого народу, цинічно демонструючи, що народ — ніщо, тим самим зневажаючи його. Це насамперед людей і обурило. Звісно, тут були застосовані стратегічна дія, перлокутиви й приховані перлокутиви. Спершу влада раптом згадала, залучаючи думку «експертів», що для підписання Асоціації, отже, переорієнтації економіки та суспільства в цілому, потрібні шалені кошти (близько 200 млрд дол.), тим самим вона удалася до перформативної суперечності твердження самому собі.

Дискурс Майдану відбувався в різних проявах. Це були і монологічні, і діалогічні дискурси: гасла, промови, диспути, розмови, погрози, команди, накази тощо. Під час ходи до Майдану і на самому Майдані демонстранти вигукували гасла на кшталт «Слава Україні! — Героям Слава!»; «Україна понад усе!», «Банду геть!»; лунали гасла-жарти («Хто не скаче, той москаль») тощо; із трибуни громадські діячі проголошували промови, зокрема запам'яталась промова Мирослава Володимировича [Поповича]. Згодом підключилися й політики, поступово перебираючи на себе ініціативу у «солодкому передчутті влади», велися дискусії й диспути, просто точилися розмови й балачки, лунали саркастичні закиди політикам, які виступали з трибуни Майдану, зокрема на адресу В. Кличка щодо тривалих пауз і кострубатості його української мови.

Коли ситуація загострилася, переростаючи у збройний конфлікт, змінювалися й форми самоорганізації, поступаючи напіввійськовим формуванням, де дискурс заступила прагматика команд і наказів. Звісно, тут вже не до дискурсу в автентичному розумінні цього слова, тут не до аргументації. Адже дискурс має свої межі, його локація і радіус дії закінчується там, де стріляють. Як зазначає Д. Бьолер, «у цій імперіалістичній політиці насилля ми нічого не досягнемо, запрошуючи експансіоніста до аргументативного дискурсу»²⁶. Коли стріляють, вступає в гру стратегічна дія (від грецького *στρατήγία* — похід, війна, мистецтво полководця).

---

²⁵ Бьолер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Переклад з німецької, післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. — К.: Стилос, 2014. — С. 62.

²⁶ Там само. — С. 10.

Стратегічна дія — це теж комунікація, проте така комунікація, яка будується за схемою цілераціональної дії. Тим паче це стосується тих, хто посідав протилежні позиції, адже Майданові протистояв Антимайдан з іншою лексикою, риторикою і прагматикою, годі вже казати про безпринципну, ворожу позицію влади, яка тільки під тиском Майдану погодилася на перемовини, не лише погрожуючи при цьому застосуванням сили, а й безпосередньо вдаючись до силових методів.

Такі перемовини спрямовані не на досягнення порозуміння, як комунікативна дія, а на досягнення компромісу, здебільшого за рахунок третьої сторони. Такий компроміс міг бути досягнений між політиками, а третьою стороною були ті, хто перебував на Майдані, зрештою український народ. Взагалі підміна комунікативної дії, спрямованої на досягнення порозуміння, стратегічною дією, метою якої є досягнення партикулярних цілей, що створює непрозору квазіреальність «хибних комунікацій», — це досить поширене явище в українській політиці, що, зокрема, було властиве політикам, які фактично використовували Майдан для своїх цілей.

Приховані перлюкутиви були пов'язані з тиском із боку російської влади й містили погрози, шантаж, використання компромату, аби досягти явних і прихованих стратегічних цілей, про які народ міг тільки здогадуватися. Із боку представників Майдану також були застосовані перформативи. За приклад можуть правити виступ Арсенія Яценюка 27.01.14, в якому пролунала вимога-погроза: «Я з ганьбою жити не буду, завтра підемо разом вперед, якщо куля в лоб, то куля в лоб!... Вікторе Януковичу, залишилось 24 години, приймайте рішення...»; або заява Володимира Парасюка 24.02.14, у якій було пред'явлено ультиматум: «Янукович має піти геть, якщо завтра до 10-ї години він не піде, ми йдемо на штурм!», після чого (не можу сказати «внаслідок чого», бо не знаю), Янукович утік.

Потребують рефлексії та аргументації й інші мовленнєві практики. Одним із найважливіших гасел Майдану було гасло «Україна понад усе!»; воно постійно лунало на Майдані й використовується і після Майдану. І від наших недругів одразу поширилися звинувачення у фашизмі, нацизмі, мовляв, це гасло є калькою німецького «Deutschland, Deutschland ueberalles!». Навіть досить прогресивні науковці з Інституту філософії РАН під час круглого столу в нашому Інституті 2014 року висловили занепокоєння щодо цього гасла, зауважуючи небезпеку перетворення нашої держави в тоталітарну, на кшталт сучасної російської. Гадаю, що такі побоювання і звинувачення безпідставні. Аби спростувати ці закиди й потрібна аргументація.

Згадаймо, гасло «Deutschland, Deutschland ueberalles». Це перші рядки «Пісні німців», написаної Гофманом фон Фалерслебеном 1840 року і покладеної на музику Йозефа Гайдна. Зміст фрази «Німеччина, Німеччина понад усе!» мав на увазі обов'язок кожного німця дбати понад усе про Німеччину, про розв'язання «німецького питання», тобто про об'єднання й процвітання своєї батьківщини. За часів Веймарської Республіки з ініціа-

тиви соціал-демократів «Пісня німців» стала гімном країни. Нацисти після приходу до влади Гітлера залишили цей гімн, використовуючи, щоправда, тільки перший вірш («Deutschland, Deutschland ueberalles») і продовживши його партійним гімном-маршем Горста Веселя, де й музика Гайдна переходила в цей марш. Лише в повоєнний період «Пісня німців» знову стала гімном Німеччини з виконанням, щоправда, тільки третього вірша з його демократичною ціннісною спрямованістю.

Тому, інтерпретуючи гасло «Україна понад усе!», треба мати на увазі відповідні історичні обставини, завважаючи, що це гасло на українських теренах і історично, і актуально не має відповідних нацистських конотацій. Із гасла «Україна понад усе!» аж ніяк не випливає претензія на перевагу України над іншими країнами і народами, на те, що українська нація має підвестися над іншими етносами й націями. Йдеться про те, що попри відмінності в інтересах, ціннісних уподобаннях розбудова незалежної, свободної, демократичної України має стати головним завданням українців, завданням «понад усе».

Ще більше гасло «Україна понад усе!» за доби розв'язання «українського питання», тобто питання про єдність і незалежність України, суголосне з рядками нашого гімна: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу...» І цей дискурс, пов'язаний із виконанням гімну України, попри зазначені відмінності учасників Майдану, став домінантним. Тому дискурс Майдану — це ще й дискурс національно-визвольної боротьби нашого народу, і насамперед боротьби за незалежність від Росії. Це емансипаторський дискурс.

Завершуючи свій виступ, зауважу, що дискурс Майдану, дискурс першого порядку попри свої домагання не став органом, який контролює політиків, не став новою політичною інституцією, точніше метаінституцією. Зрештою, залишилася рипіти стара державна машина, та й склад можливо-владців особливо не змінився. Можливо, це й правильно, оскільки виникли б проблеми легітимації у перетворенні Майдану на певний державний (громадський) орган. І такі намагання були. Проте Майдан зробив найважливіше — спричинився до повалення жажливої, цинічної, корумпованої влади, зрештою став «ефективним засобом делегітимації політики насилля і терору, зокрема, у вигляді політики путінізму»²⁷, що оплутала українську владу.

До того ж вкрай важливе значення Майдану виявилось в тому, що він каталізував процес становлення громадянського суспільства «із середини», що особливо далось взнаки у вигляді волонтерських рухів із початком російської агресії. Подальший розвиток — реформування політичних і державних інституцій — і має стати справжньою революцією. Події після Майдану, війна з Росією, пришвидшили розвиток громадянського суспільства, і наскільки громадянське суспільство зможе змінити владу, аби продовжити її реформування, залежить від громадян, тобто від нас. І тут потрібен ще й аргументативний дискурс, дискурс другого порядку.

---

²⁷ Там само.

Роман Кобець: Коли дискусія йде про критичну аргументацію й дискурси, у мене виникає дуже просте питання: яка інстанція і з яких позицій здійснює цю критику?

Анатолій Єрмоленко: Ми всі і є суб'єктами такої критики, тому такою інстанцією є ми всі як учасники дискурсу. Але це емпіричний дискурс, в якому ми маємо виконувати певні вимоги до того, що ми робимо.

Роман Кобець: Я уточню. Я маю на увазі Вашу полеміку з Вахтангом про передсудження, Vor-verständnis. Саме вони мають стати предметом критики. З яких позицій? З позицій нас же самих, тобто носіїв того ж самого передсудження. Чи не потрапляємо ми таким чином у своєрідне коло?

Анатолій Єрмоленко: Я не вважаю, що ми потрапляємо в коло. Так, ми є учасниками дискурсу. Геть усі. Але в цьому і є роль філософів — розробляти процедури та методи аргументації для того, щоб, зрештою, показати і розказати учасникам дискурсу, яким чином дійти згоди й не потрапити у пастки пересудів чи упереджень. Але для цього ми не маємо бути *над* цим дискурсом — у даному випадку, так би мовити, «дискурсом Майдану».

Сергій Присуткін: Ви сказали, що ми говоримо про категорію гідності людини. Ця категорія є тільки морально-етичною, якщо я правильно Вас зрозумів. Чи не ігноруємо ми при такому підході її соціальної, антропологічної або психологічної складових? Гідність не може віддзеркалювати тільки етичність. Ми маємо говорити про міру допустимого й недопустимого — саме тому я згадую психологічний і соціальний аспекти. Тож питання: чи є таке визначення обмеженим?

Анатолій Єрмоленко: Звісно, гідність не є виключно морально-етичною категорією. Наприклад, у першій статті Конституції Німеччини записано, що Німецька держава має захищати гідність людини — такі приклади й свідчать про те, що гідність людини є не тільки етичною, а й соціально-політичною і правовою категорією.

Мирослав Попович: У мене кілька реплік. Одного разу в Парижі я бачив одну книжку, на яку, на жаль, не можу послатися, адже не пам'ятаю назви. Це було зібрання написів на стінах туалетів Парижа, що з'явилися у травні 1968 року. Маю сказати, що нічого більш цнотливого й гуманного я у своєму житті не читав, що дуже яскраво демонструє, що немає значення, в якому матеріалі знаходити істину. А є такі контексти, де дослідника цікавить саме істина.

Всім вам, напевно, відома Ека Згуладзе, перший заступник голови МВС України. Її чоловік, Рафаель Глюксман, є сином дуже лівого недавно померлого французького філософа Андре Глюксмана, якого колись дуже зацікавила моя розповідь про те, як у 1935 році, коли переносили столицю Української СРСР з Харкова в Київ, шукали центр міста, в якому планувалося розмістити всі державні установи. Тоді виявилось, що чіткого центру Київ не має. Тобто центр нібито є, але «центру центру» немає. Виявилось, що французька столиця має такий самий характер — хоча у Франції централістські традиції дуже сильні. Тодішньому прем'єр-міністрові Жоржу

Помпиду довелося скликати спеціальну комісію, яка б визначила хоча б щось близьке до такого центру. Саме відсутність центрації, що об'єднує нас із французами, парижанами, позбавляє нас можливості розгляду майбутнього як розгортання якоїсь однієї сили, лінії розвитку. І це дає нам можливість рухатися до демократії.

Утім, зовсім не байдуже, якими засобами ми хочемо убити нашого ворога. Як би парадоксально це не звучало, від цього залежить і минуле, і майбутнє. І перетворюватися на тітушок — це річ, якої інтелігентна людина не може дозволити собі ані за яких обставин. Є певні межі, далі яких йти на компроміси не можна. І от це відбулося, коли у листопаді 2013, якщо не помиляюся, Мустафа Найєм через соціальні мережі закликав людей виходити на Майдан Незалежності.

Вадим Скуратівський

**Революція Гідності в контексті
середньоєвропейських революцій
(від середини ХХ століття)**

Десь у розпалі 2005 року одна іноземна дама попрохала мене, щоб я відвів її до протестантів. І ось до одного із цих протестантів у неї питання: «Чому ви тут сидите?» Й у відповідь: «Ми тут робимо історію». «Яку історію?» І тоді той сказав: «Нашу історію, і світову історію». З усією впевненістю я хочу вам сказати, що всі контекстні феномени, про які я буду говорити, — вони не були при таких амбіціях. Про що власне йдеться? Тут добродій Верстюк говорив про те, як це все розпочалося в Україні. Десь у травні 1917 Олександр Федорович Керенський у Педагогічному музеї дивиться у вікно, як ідуть десятки і десятки тисяч людей з червоними та, здебільшого, із синьо-жовтими прапорами, і каже: «Я не очікував цього. Откуда это? Что происходит с Украиной?» А вслід за тим, необхідним чином, тут уже ніхто не виходив за своєю волею — ні з червоними, ані, тим паче, із синьо-жовтими прапорами. Понад те, ми дійшли до «застійних» 1970-х років, коли вже не можна було збиратися — навіть по одному. Тричі заарештовували «індивідуальних» дисидентів, які виходили зі своїми плакатами. Так от, давайте подивимося на те, як воно було справді у світовому або, принаймні, у середньоєвропейському контексті. В часи Сталіна нічого вже не можна було зробити чи сказати у якомусь «протестному» напрямі. Однак одразу, за кілька місяців по смерті Сталіна відбувається бунт берлінських робітників-будівельників. Я вам хочу нагадати, що це мало суто «профспілковий», *виключно економічний характер*. Берлін у рихтуваннях 1953 року, їсти нема чого і, звісно, нема пива. І робітники вийшли — задля ковбаски і задля пива. Що ж зробила система, яка прийшла зі Сходу? Вона направила туди танки. І то ще був такий світ, що коли ці танки зустрів великий Бертольд Брехт, то він закричав: «Хай живуть радянські танки!» Проходить деякий час, і в одній варшавській газеті 1958-го року з'являється

вельми розумна стаття під назвою «Познань—Будапешт». Про тамтешні бунти. Як все це там робилося? У Познані влітку 56-го року збунтувалося робітництво: їсти не було чого! Ніякої «політики» в цих зусиллях ще не було і не могло бути. Потім осінь — «відлига» 56-го року. Ніби щось мало вже перемінитися, Справді: велетенський майдан у Польщі посередині жовтневої Варшави. І знову: нічого не змінилося й нічого не перемінилося. Далі: 1971 рік. Перші тодішні протестні жести польського пролетаріату. Він знову не ставив перед собою якихось політичних завдань. Він хотів, перепошую, їсти. У відповідь він отримав те, що лаконічно висловив комуністичний прем'єр Циранкевич (до речі, колишній соціал-демократ): «Strzelać!» Перед тим — коли десь наприкінці 70-х років таке трапилося в Чехословаччині — старші молодшому поколінню говорили про те, що відбувалося 68-го року: мовляв, нічого тоді не перемінилося, нічого особливого не сталося, але в газетах таке робилося! таке робилося! (Потім я щось схоже почув тут наприкінці 1988-го року.) Власне нічого там, у Чехословаччині 1968-го ще не змінювалося. І разом з тим ще один сюжет 1968 року — у Польщі. Тоді вже ніби щось починалося. То був студентський бунт у Варшаві. Але що кричали студенти, які штурмували, як їм видавалося, тоталітарні твердині? «Хочемо Замбровського до бюро!» То був такий дуже цікавий персонаж — інтелектуал-сталініст Замбровський. Але коли його виставили 1956 року за межі польського політбюро, то Замбровський одразу став комуністичним лібералом. Далі студенти ще вимагали, щоб повністю, без цензурних скаргень показали спектакль за «Дзядями» Міцкевича. Отож, подивіться, що ж це таке! З одного боку, якісь справді протестні жести, а з іншого — отака наївна їх «метатеза», на якісь економічні сюжети або на ту чи ту персону. От, мовляв, поставимо нове начальство, і все відтак буде добре. Зрештою, щось-таки, а починалося в Польщі — нібито в іншому напрямі. Хто був в опозиції в Польщі починаючи з 55–56 року? Неомарксистське інтелігентське середовище. І нічого у них не виходило! Їхні, сказати б, «народницькі» жести — похід «у народ» — нічим особливим не закінчувалися. Аж поки вони раптом не зрозуміли, слідом за своїм великим мислителем — марксистом-парадоксолістом — Станіславом Бжозовським і за дуже цікавим французьким мислителем Жоржем Сорелем (початку ХХ століття), що потрібно «у протесті» обов'язково орієнтуватися на те, що найбільше поширене у масі. Отже, католицизм. Ба навіть передовсім католицизм. І це спрацювало як динаміт! Я Адама Міхника якось одверто запитав: «Пане Адаме, Ви цього самого Сореля напевне читали?» Він хвацько підморгнув і сказав, що читав. Але я не маю про це надто багато говорити. Тому що ця сама характерна переорієнтація польських неомарксистів на поєднання свого неомарксизму, пролетарського чи квазіпролетарського, із тим самим надвпливовим, цілком питомим польським католицизмом справді спрацювало — на повну силу. Нібито спрацювало. Інша, отож, річ: перемінилася нарешті сама історична формація, сама речовина історії. Характерно, однак, те, що мало місце на-

самкінець цих перемін. Родинним чином я пов'язаний із колишнім радянським, а потім ельцинським генконсулом у тому самому Гданьську. Він був першим радянином, котрий змушений був спілкуватися з Лехом Валенсою. А потім, уже 90-ті роки, коли він був дипломатом на пенсії, а у Гданьську був новий генконсул, той новий генконсул каже попередньому: «Познайомте мене з Валенсою. Мені, зрозуміло, цікаво буде з ним познайомитися...» Отже, те знайомство. І в кав'ярню у Гданьську приходять колишній радянський генконсул і Валенса зі своїм духівником. (Це дуже характерно, що ксьондз там може зайти в кав'ярню.) Валенса випив чарочку, другу, а потім каже: «Чи ми цього хотіли? Ми ж хотіли соціалізму для робітників і селян!» Тож ці генконсули прохали мене, щоб я тоді нікому про це не розповідав... Себто, я хочу сказати, що всі ті згадані бунти мали обмежений характер. *Паліатив!* От хотіли вдосконалити соціалізм за допомоги відповідних, ще лояльних до «реального соціалізму» засобів.

2004 рік. Український Майдан. Він ось-ось мав бути вже при зовсім іншій стратегії. Але все одно мала місце знов-таки та сама «метатеза». Абсолютно персоналістська метатеза, що означилася для мене у вигляді мізансцени біля київського метро «Лівобережна». Стоїть 9–10-річна дівчинка і гойдає возика зі своїм зовсім маленьким братиком, і гойдаючи, безперестанку, повторює «колискову»: «Ю-щен-ко, Ю-щен-ко...» І ми отримали потому те, що ми отримали. Оту саму відому подальшу порожнечу національної історії. Що ж трапилося далі, починаючи з 2013 року? *Ми отримали новий, вже абсолютно новий Майдан.* Це не моя, сказати б, українська месіаністська патетика: ми справді отримали Майдан, який, по суті, в усіх своїх жанрах, у всіх своїх вимірах вимагав *абсолютної переміни нашого соціального існування.* Але в якому напрямі він міг вимагати? Головне: повернення до капіталізму... Тільки, зрозуміло, «капіталізму з людським обличчям», що його в наявному людському досвіді нині ще немає... Я опробував цей самий сюжет 13 грудня 2013-го. Неділя. Віче Майдану. Переді мною — мільйон людей! І я раптом відразу згадав один сюжет, пов'язаний з Москвою 1991-го.

Тодішнього серпня я був учасником боїв біля «ельцинського» Білого Дому. Тільки пізніше я зрозумів, що я тоді побачив. Біля цього самого Білого Дому стояло кілька десятків тисяч інтелігентів. Прекрасні обличчя і настрої відповідні: щирість, щонайщиріше намагання щось абсолютно перемінити. А вслід поза тим Домом, я пережив тоді, на рівні інстинкту, аж переляк: *масова Москва робила вигляд, що нічого не бачить, нічого не знає.* І взагалі тримала недобрый нейтралітет стосовно того Дому... Ось одна тільки «масова» реакцію, яку я побачив. Десь у метро заскочили двоє молоденьких активістів із листівками. І якийсь дід сказав їм: «Молодые люди, что вы здесь делаете? Скоро ведь картошку нужно копать, нужно ехать в колхозы и совхозы, а вы чем занимаетесь?» Всі пасажири подивились один на одного: саме так, старий має рацію. Намагання московської інтелігенції щось радикально перемінити — воно розгорталося в дуже обмеженому демографічному просторі. Понад те, уже тоді

починалися «неоконсервативні» сюжети, які прогнозували і близьку трагедію цієї самої інтелігенції. Річ у тім, що десь поруч мене стоїть якась літня дама. І раптом шість танків, невідь-звідки, та на нас! Я подумав: усе, кінець. Та раптом над тими танками постає той самий російський триколон! І та дама обнімає мене і, плачучи, кричить: «Молодой человек, мы спасены. Смотрите, смотрите! Русские танки». А я тільки спантеличено подумав, а якими ж вони, ті танки, були раніше? Вслід за тим один із цих танкістів виступає і тридцять тисяч починають йому вдячно кричати на всю Москву: «Георгий! Георгий!» Себто слід нагородити його романовським Георгієм. Не солдатською «Славою» чи «Героєм Радянського Союзу», а справді «нашим», романовським Георгієм. *Радянська Росія, починаючи з тих сезонів, стрімко повертається до романовського 1916-го, ба й глибше. До «долютневої» Росії Романових.*

Чим воно закінчилося, ви, зрештою, знаєте сьогодні, як ніхто інший у світі. І йдеться не про те, що там «щось не вийшло». Не вийшло власне із цією самою генеральною переминою. Тож тут, перепрошую, не якийсь український месіанізм, а сама щира реальність. Що ж тут таке «виходить»? Відбувається ніби і якесь схоже повернення до минулого. Нібито щось схоже на те, що в усіх тих протестах — від Угорщини й аж до Естонії. Але там все виглядало якось «кон'юнктурно». І зрештою, як розповідав добродій Олег Білий, у Празі збираються, умовно кажучи, тамтешні, нині такі стримані швейки і кажуть: «Усе це, зрозуміло, масони влаштували». Я знаю тільки одну, окрім української, Революцію Гідності (хоча є в мене певні претензії до самої назви). Це — албанська Революція Гідності. Там уже був комунізм в усіх аж параноїдальних напрямках. І раптом, у 90-му, було повалено аж стометрову статую Сталіна під гаслом: «Хай живе капіталізм!» А як потім там зустрічали Буша-молодшого! Носили його на руках. (Правда, при цьому зник годинник «Ролекс» з його руки. Але нічого. Потім «Ролекс» усе-таки знайшли. Може, й чужий. Але все-таки повернули господарю.) Йдеться, отож, саме про те, що відбувається у нас нині — *фундаментальна переміна самої історії*. І господарчої, і політичної, і всієї іншої. Яка саме переміна? Поновлення Української народної республіки, проголошеної на зламі 1917–1918 років? Невдала історія цієї самої історії УНР? Але ж, перепрошую, і нинішня історія не така вже успішна. А про ту УНР один з її речників, поет Олександр Олесь (Кандиба), прямо писав, що «десь там на позиції вмирають козаки», а водночас стоїть УНР, «як корова дурна». Але все ж таки вже маємо *капітальну перемену національної екзистенції*, яку, попри все, розпочав Майдан-2004. І події подальших років, таких драматичних. Ці революції нас таки навчили, що *персоналістська метатеа перенесення основних цілей історії на ту чи ту особистість аж ніяк не спрацьовує*. Не спрацьовує тому, що знову повернемося до тієї дурості, про яку вже говорили: мовляв, має бути добра Україна, бо посередині її — «добрий цар»...

Наприкінці 1980-х мої знайомі рухівці поїхали на Кубань, до «земляків»: «От ми поговоримо з тамтешніми українцями». Я кажу: не чіпайте їх,

не туди ви їдете. Тож приїхали вони туди, й один потому каже: «Мали розмову з тамтешніми українцями. Такі вони “етнічні”; і співають, і вареники, і мова солов’їна й усе таке інше! Але коли ми заговорили про революцію, то почули, що “справді всі ці більшовики — то жиди, вони ж нашого царя вбили. А він же у смазних чоботях ходив, як і ми”».

Річ у тім, що цей новоісторичний процес надзвичайно, украй складний. *Але тут він уже розпочався.* Яким же чином сумістити все це з війною із «сусідом», сумістити з нагальним внутрішнім будівництвом? Чесно кажучи, не знаю. Це ситуація, що в ній козирна карта перебуває у диктаторсько-кремлівських руках — надто жалюгідних і водночас агресивних. Але це вже особлива, інша тема. Найголовніше, що контекст ново-Майдану є, і контекст — багатий, хоча дуже своєрідний. Ось, скажімо, Будапешт 56-го року. З чого він почався? Весь Будапешт вийшов ховати Ласло Райка, колишнього нещадного комуністичного міністра внутрішніх справ, страченого-повішеного таки-ми самими комуністами. Весь Будапешт вийшов. Услід за тим з’являються — вже на подальших демонстраціях — прапори з гаслами: «Хай живе угорський соціалізм!» Далі: «Давайте із наших прапорів виріжемо клопа». Тобто герб Угорської Народної Республіки. Потім 56-го року виступає комуніст-прем’єр Імре Надь: «Товариші!» А товариші у відповідь — тут уже немає товаришів. Схоже, все це йшло у відомому напрямі. І чим же воно скінчилося? Знов-таки — «метатезою». Прийшов порядний генсек, з’явився його так званий гуляшний соціалізм, який тримався аж до кінця 80-х років...

В Україні відбувається щось інше, не схоже ні на угорську, ні на німецько-берлінську, ні на польську революцію, ні на всі інші революції такого типу. Зробімо виняток, мабуть, лише для революції албанської, яка голосно й чесно сказала: «Хай живе капіталізм!» ... Отож, вивчаймо «філологію», лінгвістичну практику, вивчаймо всі паролі нашої — нарешті автентичної — революції.

Світлана Жаботинська

**Інформаційний простір словника-тезаурусу
«Дискурс Революції Гідності»:
спосіб побудови концептуальної онтології**

Дякую за запрошення на цей круглий стіл, організований Інститутом філософії, і за можливість долучитися до розроблення проекту історико-семантичного словника «Дискурс Революції Гідності». Проблема, якій присвячено круглий стіл, є міждисциплінарною, і я представляю лінгвістику, зокрема когнітивну лінгвістику, яка досліджує природу зв’язку між мовою й інформаційними структурами мислення. Когнітивна лінгвістика є складовою когнітивної науки — федерації різних наукових галузей, що вивчають мозок і мислення людини та інших живих істот як природний механізм, призначений для обробки інформації, а також можливості

відтворення його операцій у технічних системах. До складу когнітивної науки нині входить і філософія. Сподіваюся, що наша співпраця буде плідною.

Згідно з проектом²⁸, історико-семантичний словник «Дискурс Революції Гідності» має містити теоретичну частину, яка розкриватиме специфіку семіотичних процесів 2014–16 років, стислу хронологію подій та 500–600 статей, об'єднаних у тематичні блоки. Наразі перелік термінів перебуває на етапі формування. Попередня версія, що охоплює здебільшого тезаурус 2014 року, містить 242 поняття. У робочому варіанті пропонується структурувати тезаурус за типом семантем, способом смислотворення, часом виникнення та крайною походження понять. Як зазначається у проекті, усі класифікації перебувають у стані формування та підлягають уточненню в ході обговорень.

Метою моєї доповіді є обговорення структури словника, яка зумовлює спосіб тематичного групування його статей. У доповіді я зупинюся на таких питаннях: відмінність словника-тезаурусу від алфавітного словника, поняття концептуальної онтології як основи організації тезаурусу взагалі, а також можлива концептуальна онтологія для історико-семантичного тезаурусу «Дискурс Революції Гідності».

На відміну від традиційних словників, де терміни подано в алфавітному порядку, тезаурус (у перекладі з грецької «скарбниця») містить терміни, згруповані тематично, за їхнім значенням. Протиставлення цих двох типів словників можливе за напрямками: тематична неструктурованість, некогерентність, ненаративність (алфавітний словник) vs. тематична структурованість, когерентність, наративність (словник-тезаурус). Тобто тематична структурованість словника-тезаурусу передбачає цілісність, когерентність його поняттєвого простору, а вибудована за певною логікою послідовність тематичних груп термінів забезпечує зв'язність відповідних понять, яка сприяє виникненню потенційного наративу, або «оповіді» про ту чи іншу сутність чи подію, співвіднесену з поняттєвим простором тезаурусу. Структура тезаурусу і закладений у неї потенційний наратив певним чином відбивають «картину світу», світогляд творців термінів і їх користувачів. Таким чином, форма тезаурусу якнайкраще відповідає завданню проекту — системному дослідженню семіосфери Революції Гідності як світоглядно зумовленої події²⁹, що має свою історію, вписану в історію України. «Подієвість» такого тезаурусу потребує його особливої структури, відмінної від існуючих моделей.

Більшість словників-тезаурусів побудовані за змішаним принципом: у них представлені лексико-семантичні групи (синоніми й антоніми), розміщені за алфавітом відповідно до ключового слова³⁰. Менш поширеними

---

²⁸ Дискурс Революції Гідності. Історико-семантичний словник (<http://discourse.in.ua/dictionary-uk>).

²⁹ Дискурс Революції Гідності. Семіотика новітньої України (<http://discourse.in.ua/project>).

³⁰ Див., наприклад: Collins concise dictionary and thesaurus. [7th edition]. Wrotham, England : Harper Collins Publishers, 2001. — 1139 p.

є тезауруси «логічного» типу, побудовані на лексико-семантичних полях, поняттєвою основою яких є родо-видові та партитивні зв'язки словесних значень³¹, а також тезауруси асоціативного типу, де тяжіння слів одне до одного виявляється на підставі спонтанних асоціацій³², на кшталт *письменник — фантаст, відомий, поет, великий* тощо. Зазвичай тематичний розподіл лексики в тезаурусі спирається на «наївну логіку», керуючись якою ми підсвідомо впорядковуємо знання про світ. Водночас здобуток когнітивної лінгвістики свідчить про те, що «наївна логіка» носіїв мови спирається на досить чіткі алгоритми, застосування яких уможливило побудову різноманітних концептуальних моделей, або онтологій, словників-тезаурусів у їх сучасному варіанті³³.

В інженерії знань терміном «онтологія» позначається концептуальна модель конкретної предметної царини, що представляє ієрархію понять цієї предметної царини, зв'язки між ними і правила, які діють у рамках такої моделі³⁴. У цьому випадку зміст терміна «онтологія» узгоджується зі змістом термінів «фрейм» і «скрипт» у їх традиційному розумінні — як концептуальних структур (статичної й динамічної) стереотипних предметних ситуацій. Концептуальні онтології візуалізуються за допомоги концептуальної графіки, тобто графічного зображення взаємодії понять.

У своїх роботах³⁵ я зазначаю, що концептуальна модель (онтологія) може бути моделлю мережного або матричного типу. У *концептуальній моделі мережного типу* позначаються як вузли (основні поняття), так і зв'язки між ними. У *концептуальній моделі матричного типу* позначаються лише вузли, а зв'язки між ними залишаються непозначеними, імпліцитними. Використання мережної моделі є доцільним, коли необхідне детальне структурування невеликих за обсягом інформаційних фрагментів. Вживання матричної моделі є більш прийнятним для упорядкування великих за обсягом інформаційних просторів. При цьому концептуальні мережі й матриці можуть бути *одновимірними* (структурують лише одну інформаційну площину) та *багатовимірними* (структурують кілька взаємозв'язаних інформаційних площин, відмінних за змістом і / або кількістю; при цьому інформаційні вузли моделі можуть розгортатися «вглиб»).

³¹ Див., наприклад: Баранов О.С. Идеографический словарь русского языка. (<http://www.rifmovnik.ru/thesaurus.htm>).

³² Караулов Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. — М. : ИЯ РАН, 1999. — 189 с.

³³ Жаботинская С.А. Онтологии для словарей-тезаурусов: лингвокогнитивный подход // Філологічні трактати. 2009. — Т. 1. — №2. С. 71–87.

³⁴ Воинов А.В., Гаврилова Т.А. Онтология как холистическая модель слабо структурированной предметной области // Третья междунар. конф. по когнитивной науке, Москва, 20–25 июня 2008 г. : тезисы докл. — М., 2008. — Т. 2. — С. 566–567.

³⁵ Див., наприклад: Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели // Культура народов Причерноморья. — 2009. Т. 1. — № 168. — С. 254–259.

Мережні й матричні моделі як засіб упорядкування інформації є моделями структур представлення знань. Питання ж щодо способу побудови самих цих моделей залишається відкритим. Концептуальні моделі, уживані в інженерії знань, — інтелект-мапи, концептуальні графи, семантичні мережі, когнітивні мапи тощо — не мають достатньо чіткої типології зв'язків між поняттями предметної царини. Така типологія, розбудована на підставі лінгвокогнітивного аналізу широкого корпусу різнорівневих мовних даних, запропонована автором доповіді в дослідницькій методології, названій *Семантикою лінгвальних мереж* (СЛМ)³⁶. Положення СЛМ були застосовані для побудови тривимірної мережної онтології словника-тезаурусу англо-мовних академічних кліше³⁷, де представлена «розгортка» вузлів базової мережі, а також для побудови тривимірної матричної онтології словника-тезаурусу лексичних інновацій Майдану й Антимайдану³⁸, в якому тематичне групування термінів здійснено з урахуванням взаємодії кількох відмінних за змістом взаємопов'язаних інформаційних площин.

Положення СЛМ можуть бути також застосовані для побудови багатовимірної матричної онтології історико-семантичного словника «Дискурс Революції Гідності». При цьому вимірами (інформаційними планами) онтології можуть бути подієво-часовий, актантний, дискурсивний та оцінний.

Подієво-часовий план передбачає членування інформації відповідно до часових періодів тих подій, які позначені термінами словника. Такими часовими періодами можуть бути: (а) «2010–2013 — Часи Януковича», (б) «2013–2014 — Майдан», (в) «2014 — Анексія Криму», (г) «2014–нині — Війна на Донбасі», (д) «Сьогодні». За необхідності, можна додати хронологічні зрізи, які передували часам Януковича: «1991–2004 — Перші 15 років незалежності України», «2005–2010 — Часи Ющенка».

Кожен із часових періодів містить **актантний план** — інформацію про учасників відповідних подій (рис. 1). Трьома постійними актантами (з їх подальшою специфікацією) є: УКРАЇНА (Народ, Влада, ЗМІ), РОСІЯ

³⁶ Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) // Когниция, коммуникация, дискурс. Междунар. электр. сб. научн. трудов. Харьковский нац. ун-т им. В.Н. Каразина. — 2013. — № 6. — С. 47–76 (<https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no6-2013/zabotinskaa-s-a>); Жаботинская С.А. Семантика лингвальных сетей и структурирование информации в профессиональной сфере // 13-я Междунар. научно-практ. конф. «Экономическая психология: современные проблемы и перспективы развития». 26–29 ноября 2013 г. : Материалы конференции. — СПб: Изд-во ИМЦ «НВШ — СПб», 2013. — С. 96–100.

³⁷ Zhabotynska S. English clichés of scholarly texts: A thesaurus. (Materials for teaching Academic writing). — Kyiv: Ukrainian Association of Cognitive Linguistics and Poetics, 2015. — 72 p.

³⁸ Жаботинская С.А. Язык как оружие в войне мировоззрений. МАЙДАН—АНТИМАЙДАН: словарь-тезаурус лексических инноваций. Украина, декабрь 2013 — декабрь 2014. Интернет-издание. — Киев: Украинская ассоциация когнитивной лингвистики и поэтики (УАКЛИП), 2015. 90 с. (http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf).

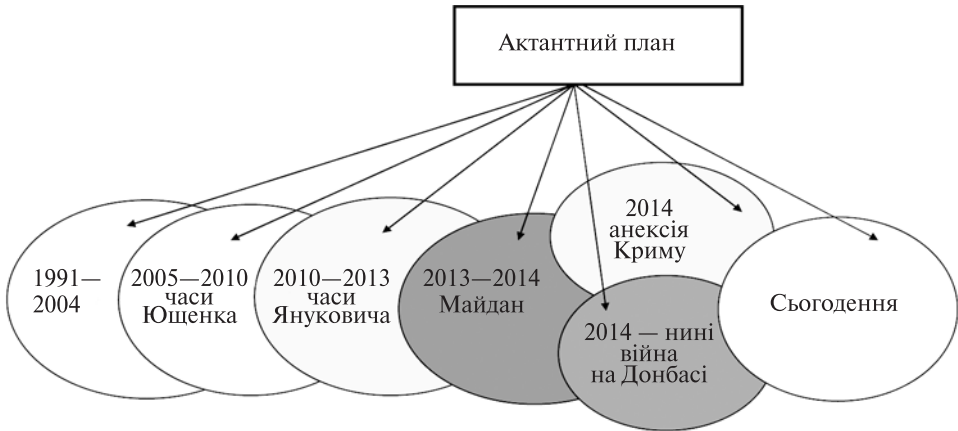

Рис. 1. Подієво-часовий план словника

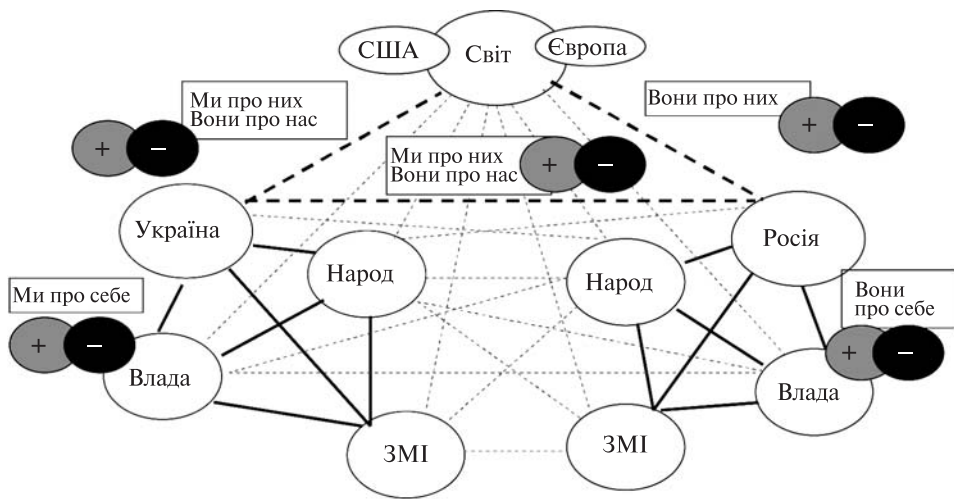

Рис. 2. Аквантний, дискурсивний і оцінний плани словника

(Народ, Влада, ЗМІ), СВІТ (Європа, США, інші країни, міжнародні організації). Зважаючи на тематику словника, ключовим, проміантним аквантом є УКРАЇНА.

Аквантний план імплікує наявність різнопланових зв'язків між аквантами. Ці зв'язки відбиваються в **дискурсивному плані**. Його потенційно можливими дискурсивними напрямками є: «МИ (Україна) про СЕБЕ», «МИ (Україна) про НИХ (Росію, Світ)», «ВОНИ (Росія, Світ) про НАС (Україну)», «ВОНИ (Росія, Світ) про СЕБЕ», «ВОНИ₁ (Росія) про НИХ₂ (Світ), ВОНИ₂ (Світ) про НИХ₁ (Росію)». Основним суб'єктом дискурсу є «МИ (Україна,

народ)». Значення терміна, яке формується за тим чи іншим напрямом дискурсивного плану, містить також **оцінний план**, репрезентований оцінками «добре» (+), «погано» (–) або «нейтрально» (0) (рис. 2).

Багатомірна онтологія історико-семантичного словника-тезаурусу «Дискурс Революції Гідності» передбачає таке опрацювання дібраних термінів:

Терміни розподіляються хронологічно, тобто за рубриками подієво-часового інформаційного плану. Віднесення терміна до певної рубрики спирається або на час його виникнення (якщо термін новий), або на час його відродження й активного застосування в певному значенні (якщо цей термін уже існував раніше). Хронологічна стратифікація термінів супроводжується добором доступної інформації щодо їх походження: коли виник термін, хто його автор, які значення цей термін мав у попередні періоди (якщо термін виник раніше за початковий хронологічний зріз словника).

Терміни, включені до конкретної подієво-часової рубрики, розподіляються на групи, залежно від типу актанта і його зв'язків з іншими актантами.

У групі, де представлена взаємодія ідентичних актантів, виокремлюються дискурсивні плани (ХТО про КОГО), доповнені оцінними планами.

Наприклад, у проєкті словника з-поміж термінів, які зазначені наразі в алфавітно заданому робочому списку³⁹, до подієво-часової рубрики «2010–2013 — Часи Януковича» входять: *Бандостан*, *Банду геть!*, *Бандюкович*, *Братські народи*, *Ганьба!*, *Гідра*, *Донецькие*, *Євроінтеграція*, *Імперія*, *Межигір'я*, *Професор*, *Путіноміка*, *Регіонали*, *Руїна*, *Стабільність*, *Старший брат*, *Таможенний союз*. Актантний і дискурсивний плани дозволяють розподілити ці терміни на такі тематичні групи: «Українці про Україну часів Януковича», «Українці про владу», «Українці про Росію», «Росія про Україну / Україна про Росію», «Україна про світ (Європу)». Відповідна стратифікація термінів, наділених оцінністю, представлена на рис. 3.

Подібна стратифікація термінів і позначених ними понять імплікує потенційний наратив: «Народ бачить зубожіння України, до якого довела існуюча кримінальна влада, котра тяжіє до Росії і тягне Україну до Таможенного союзу, у той час як народ пов'язує позитивні зміни в Україні з євроінтеграцією».

З точки зору семіотики важливим є те, що дискурсивно-оцінні плани дозволяють розподілити терміни на семіотично гомогенні (їх значення не залежать від зміни мовця, вони не набувають іншої інтерпретації та зміни оцінності; наприклад, *Бандюкович*, *Професор*, *Бандостан* тощо) та семіотично негомогенні (їх значення залежать від зміни мовця, вони набувають іншої інтерпретації зі зміною оцінності; наприклад, *Братські народи*, *Старший брат* — позитивна оцінність з боку Росії і негативна оцінність з боку України). Прикладом складнішої семіотичної негомогенності є термін *Укруп*, динаміка значення якого залежить від дискурсивних планів «Українці про

---

³⁹ Дискурс Революції Гідності (<http://discourse.in.ua/node/3874>).

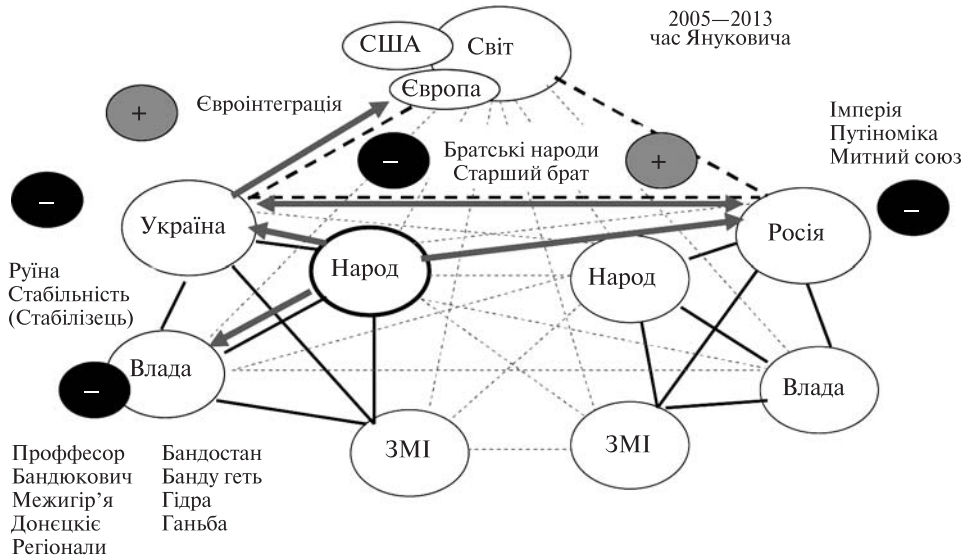

Рис. 3. Приклад тематичної стратифікації термінів

себе: добре» → «Росіяни про українців: погано» → «Українці про себе: добре». На підтвердження наведу фрагмент опису цього терміна у словнику лексичних інновацій Майдану і Антимайдану⁴⁰ (с. 74–75, мовою оригіналу):

УКРОПИ — пренебрежительное название украинцев, поддерживающих новую власть и ориентацию на Запад во внешнеполитическом курсе страны. Во время вооруженного конфликта на Донбассе «укропами» стали называть всех тех, кто воюет на стороне Украины (**УКРОПАРМИЯ**). Московский журналист «Комсомольской правды» Александр Гришин употребил слово «укроп» во время Майдана при Януковиче как сокращение от «УКРаинский ОПпозиционер». Версиями, предлагаемыми украинцами в блогах, являются «УКРаїнський Патріот» и «УКРаїнський ОПір» («сопротивление»). Но некоторые российские блогеры напоминают, что в английском языке есть слово *dill*, которое имеет сразу два значения: и «укроп» (растение), и «дурак». Как бы там ни было, но в реалиях сегодняшнего дня «укроп» и «ватник» — слова-антонимы, в блогосфере между ними обычно ставят знак «VS». Ответ Майдана: «укроп (он же укр) — полная противоположность традиционному хохла в представлении россиян. Боевой, задорный, упрямый, часто с высшим образованием, может не есть сало и даже не пить водку. Зато умеет обращаться с оружием, говорит на родном (как минимум) языке и упрямо не хочет становиться младшим братом россиянина,

⁴⁰ Жаботинская С.А. Язык как оружие в войне мировоззрений. МАЙДАН–АНТИМАЙДАН: словарь-тезаурус лексических инноваций (http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf).

даже за 15 миллиардов обещанного кредита. Открытие года». «Украинцы с удовольствием становятся укропами. Шевроны с такой надписью уже шьют одно из киевских предприятий. Дизайн нашивок придумал и бесплатно распространяет в сети художник Андрей Ермоленко. Неологизм появился благодаря сепаратистам-“колорадам”, которые прозвали украинцев “укра-ми”, или “укропами”. Как отмечает художник, “укроп — соцветие, которое отпугивает колорадского жука. Отряды цветков и зернышек, из которых складывается армия”».

Багатовимірна онтологія тезаурусу дозволяє також відстежити динаміку оцінних змін у ключових поняттях актантного плану, наприклад, відстежити, як упродовж останнього часу змінювалось ставлення України і світу до Росії.

Таким чином, багатовимірна онтологія історико-семантичного словника-тезаурусу «Дискурс Революції Гідності» може сприяти, з одного боку, його узгодженню зі світоглядною репрезентацією сучасної історії України, а з іншого — відстеженню закономірностей у «броунівському русі» семіозису часів історичних змін, супроводжуваних змінами у суспільній свідомості.

Сергій Пристукін: Якщо я правильно зрозумів, Ваш підхід ґрунтується на аналізі конкретних ситуацій: того, що є, і того, що було. Це власне Ваш підхід, чи Ви якось уникаєте того, що повинно бути далі? Ви правильно сказали, що Ви діагностуєте те, що є, через конфлікт сторін. Але наступним кроком має стати те, що зараз відсутнє і через завдання, через проблему, через майбутнє пропонується на сьогоднішній день.

Світлана Жаботинська: Я думаю, що нам слід ставити якісь конкретні завдання і вирішувати їх послідовно. На цьому круглому столі я почула принаймні три такі завдання. Якщо ми хочемо зробити словник термінів (понять), то це одна справа. Якщо ми хочемо дати свою власну інтерпретацію цих понять, то це інша справа: це вже «наш дискурс про дискурс». Якщо ми хочемо подивитись, а що має бути далі й, можливо, намітити якусь програму дій, то це третя справа. Вирішення усіх трьох проблем в одному виданні потребує спеціального коментаря до власне словника. Я саме так робила у словнику-тезаурусі неологізмів Майдану й Антимайдану: власне словнику передує теоретична частина, де йдеться про концентральну війну і про те, як неологізми використовуються як «зброя» цієї війни.

У моїй доповіді розглядалася тільки перша проблема: як технічно впорядкувати сам словник таким чином, щоб він дав змогу поєднати численні поняття в певній «картині світу». Думаю, що правильно обрана структура тезаурусу дозволяє надати цій картині необхідної системності — того, чого, на мій погляд, вкрай бракує нашому інформаційному простору, особливо телевізійному. Цей простір залишається «кліповим»: у ньому «миготять» купа різних фактів, які в голові адресата мають укластися в певні місця

якоїсь світоглядної картини. Остання ж у свідомості людини може бути нечіткою, несформованою або взагалі спотвореною. На мій погляд, за наявності в нашому інформаційному просторі інколи просто геніальних окремих речей його слабким місцем є саме відсутність спрямованості на формування цілісного світоглядного «каркаса», необхідного і для зміни морального клімату в самому українському суспільстві, і для опору ворожій пропаганді. Думаю, що словник сам по собі має працювати на цю ідею. З досвіду роботи над словником неологізмів Майдану й Антимайдану як ідеологічних супротивників можемо сказати, що навіть безпристрасний виклад змісту понять, які стоять за термінами, вживаними сторонами конфлікту, свідчить на користь Майдану й демонструє спотворення, віртуальність картини світу Антимайдану. Наш науковий коментар, «дискурс про дискурс словника» має, по суті, констатувати цей факт, а також продемонструвати, яким чином, за допомоги яких методів і прийомів здійснюються викривлення у спотвореній ідеології Антимайдану. Якщо у різних прошарках суспільства, у тому числі в опонента, відбудеться «усвідомлення своєї свідомості», то для мене, як когнітолога, це і є тим, що має відбутися. Я б видала цей словник трьома мовами — українською, англійською й російською. Остання є важливою у спілкуванні з російськомовною спільнотою, яку необхідно кваліфіковано переконувати в нашій правоті.

Сергій Пролев: Ви кажете, що є серйозні недоліки в побудові словника за алфавітним порядком. Це відсутність системності, яка, навпаки, представлена у словнику-тезаурусі. У Вашій доповіді пролунало, що в ньому має постати певна картина світу. Це цілком конструктивно, принаймні лінгвістично, проте тут є відчутна небезпека. Вона полягає в тому, що всі ці ефекти мовлення є спорадичними, створюваними *ad hoc*, вони принагідні і пов'язані з певними подіями, за ними не стоїть цілісність світогляду, який себе виявляє. Якщо тут щось і створюється, то воно лише створюється. Можливо, у перспективі формується якась цілісність дискурсу, однак у цих формах, народжуваних таким чином, було б перебільшенням бачити цілісну системну картину, адже принцип упорядкування передбачає значно більшу системність і логічну зв'язність понять, ніж те, що є в реальній свідомості і в реальному мовленні, яке породжує ці поняття. То тут теж виникає небезпека такої підміни реальності, створення певної фікції тієї системності й цілісності світогляду, якої реальна свідомість не має. Як уникнути цієї проблеми?

Світлана Жаботинська: Розділю Ваше запитання на дві частини. *Перше*, щодо словника-тезаурусу як лінгвістичного об'єкта. Словники — будь-які — містять не мовленнєвий, а мовний матеріал, який фіксує не контекстуально зумовлені смисли, а мовно-системні, соціально укорінені значення. Словник, що планується, не є винятком. Значення його термінів не є спорадичними, варіативними; ці значення є відносно сталими. Вони не створюються, вони вже створені, і словник має їх лише зафіксувати.

Словники-тезауруси репрезентують лексичні поля, в яких із часом відбуваються якісь зміни: щось з'являється, щось зникає. Лінгвісти це досліджують, і вони знають, як це відбувається. Проте концептуальна структура, каркас, скелет поля, який і зумовлює специфіку цього поля, залишається досить стабільним, і саме він забезпечує поняттєву цілісність поля, яку ми в когнітивній лінгвістиці називаємо концептуальним доменом. Коли термін активує певне поняття (вузол мережі), він одночасно активує і той домен (з його структурою), частиною якого є це поняття. Це аксіома фреймової семантики і теорії мереж взагалі. Лінгвістичною проблемою є не відсутність системності й цілісності лексичного поля і його поняттєвої основи (системність і цілісність у ній є завжди з огляду на природу нашого мислення), а способи структурування цієї поняттєвої основи. У моїй доповіді був запропонований один із таких способів, складніший за ті, що існують у традиційній лексикографії, але, сподіваюся, більшою мірою наближений до природних механізмів опрацювання інформації.

Друге. Чи наділена мовна картина світу, представлена в лексичних полях і словниках-тезаурусах, психологічною релевантністю, тобто якою мірою вона відбиває структуру свідомості? Останні дослідження представників нейронаук (університет Берклі, США)⁴¹ свідчать про те, що така релевантність існує навіть на рівні мозку: мозок начебто «покритий» системою достатньо гомогенних за змістом лексичних полів, локалізованих у його певних ділянках. Є спеціально створене відео⁴², яке я показую своїм студентам. Низка термінів і відповідних їм понять є «наскрізними», присутніми в різних лексичних полях. Схоже на те, що поняття МИ :: ВОНИ і супутні оцінки ХОРОШІ :: ПОГАНІ, залучені мною до побудови концептуальної моделі словника-тезаурусу, є також наскрізними: це модальності, які «нашаровуються» на емпірично отримані дані (актантний план). Про психологічну релевантність лексичних полів свідчить сам процес семіозису — процес створення знаку і користування ним. *Створення знаку* пов'язане з тим, що в когнітивній науці називають «мапуванням» (англ. *mapping*, рос. *картирование*), фрагментарним і почасти девіантним зображенням. При створенні слова ми йдемо від значення (поняття) до форми: обирається якийсь мотиватор, фрагмент цілісного значення; цей фрагмент стає «внутрішньою формою» слова, що отримує матеріальну оболонку — «зовнішню форму». Незвичність останньої привертає увагу, що характерно для вербальних мемів (наприклад, *бикоко* — *бик* + *рококо* «стиль маєтку Януковича в Ме-

---

⁴¹ Hull A.G., Heer W.A. de, Griffiths, T.L., Theunissen F.E., Gallant J.I. Natural speech reveals the semantic maps that tile human cerebral cortex // Nature. — 2016. — Vol. 532. — P. 453–458. (http://www.nature.com/articles/nature17637.epdf?shared_access_token=ggBjXDDGv-V8eorcwRRE07NRgN0jAjWe19jnR3ZoTv0N498mDfMrY7s7LklwQ1aV-66GRXvVzR6b4mrv8NcpnRHsTwDKldoOjfg5k6_WjYeOr9eHOemNNDSPgiYfst5VzjU-vaeqJHrMPGg_bDKqv5RF9QNYaHWsxDeIntzQPNBFQ%3D).

⁴² The brain dictionary (<http://www.nature.com/nature/videoarchive/brain-dictionary/index.html>).

жигір'ї»). *Користування знаком* пов'язане з тим, що в когнітивній науці називають «конструюванням», «інтерпретацією» (англ. *construal*)⁴³. При користуванні словом його внутрішня форма стає підказкою для активації його значення, в якому інформація не віддзеркалює світ, а суб'єктивно його інтерпретує. Якщо у внутрішню форму (мотиватор) закласти спотворений інформаційний фрагмент, він спричинить появу спотвореного значення, що, зокрема, характерно для неологізмів Антимайдану (наприклад, *салюды, поцреоты* «українці»). У будь-якому випадку мова — через свої форми (слова, речення, тексти) — відбиває свідомість. *Сукупність* мовних форм, їх *широкий корпус* надає нам інформацію про суспільну концептуальну картину світу, про суспільний світогляд, до якого дістатися іншим способом, аніж через мову, неможливо. Ми не є телепатами. Зв'язок між мовною і концептуальною картинами світу є безперечним, а над тим, як його виявляти, аналізувати і показувати, слід думати. Це одна з ключових проблем когнітивної лінгвістики.

Сергій Пролєсв: У принципі, напрям правильний. Однак у Вашому останньому пасажі йдеться про картину світу. І ця картина фрагментарна, вона складається з пазлів: того немає, цього немає, цього немає... Десь промалювалося обличчя, а руки-ноги не позначилися. Тобто реальний стан свідомості — це якісь шматки, але більша частина поля біла. І ми відтворюємо це лінгвістично у своєму тезаурусі. Принцип системи — це цілісність. Система не любить білих плям, тому вона вибудовує цілісну картину. Проте в нашій картині білих плям може бути безліч, водночас ми говоримо про тематичну цілісність. То яким чином нам дійти відповідності, щоб позбутися лакун у семантичних полях? Загальна схема може вимагати наявності якогось поняття, а ми бачимо, що його немає. Як все ж таки схопити оцю фрагментарність реальної свідомості, як її відтворити у цьому тезаурусі, щоб справді бачити, зрештою, цю свідомість у русі, а не просто фіксувати її і створювати цілісність там, де її іще немає?

Світлана Жаботинська: Це надзвичайно цікаве запитання. І відповідь на нього виходить за межі конкретного проекту нашого словника. Словник має систематизувати мовні дані, які, зважаючи на семіотичну, знакову природу мови, можуть сприяти відтворенню лише контурного абрису певної системи. Адже знак сам по собі не відтворює свідомість, він її лише активує через якусь підказку-мотиватор. Проте навіть у такому схемному, абрисному вигляді мовна картина світу є цілісною і системною: вона відбиває категоризацію предметного світу і типи реляцій між сутностями. Мовна картина світу, як і концептуальна (поняттєва) картина світу, не є сталою: з часом і за умов зовнішнього впливу вона може перебудовуватися. Про це, зокрема,

---

⁴³ *Zhabotynska S.A.* Saussure's theory of the linguistic sign: a cognitive perspective // Papers of the International Congress of Linguistics, 20–27 July, 2013, Geneva — Published and distributed by: Département de Linguistique de l'Université de Genève, Switzerland.

свідчать результати досліджень мови в діахронії. У нашому проєкті ми працюємо з вербалізованими поняттями в синхронії, на достатньо короткому часовому відрізку. Цілісність системи таких понять створюється її концептуальною онтологією, адекватність якої залежить від її відповідності природі ментальних репрезентацій. Адекватна концептуальна модель системи понять справді здатна виявити наявність певних лакун у реальній свідомості і — ширше — у світогляді суспільства. Крім того, адекватна модель (онтологія) системи окрім лакун може виявити й інформаційні викривлення. І з цим слід щось робити. Це поштовх для дії. Я наведу приклади з інших проєктів. Коли виникає питання щодо двомовності в Україні і шляхів зміни індивідуальної домінантності мов, за якою замість домінантної російської має бути домінантна українська, беруться до уваги різні політичні, соціальні і психологічні чинники. Водночас концептуальна онтологія явища двомовності виявляє лауну — відсутність урахування дії нейрокогнітивних (пов'язаних із мозком) чинників, без яких конструктивне вирішення питання шляхом адекватних заходів неможливе. Інший приклад — міжнародний проєкт «Сприйняття Євросоюзу Україною та Ізраїлем / Палестиною (2015–2017)», фінансований ЄС і здійснюваний під егідою університету Кентербері, Нова Зеландія. Із цим проєктом, учасником якого я є, аналізується український медійний дискурс, що стосується Євросоюзу. Метою є відтворення, шляхом аналізу широкого корпусу медійних наративів, цілісного образу Євросоюзу — такого, яким його бачить Україна. Якщо в такому цілісному, реконструйованому із численних фрагментів образі, де є свої актанти і зв'язки між ними, щось буде не так, то замовники проєкту, імовірно, будуть думати, як це змінити. Аналогічну роль, думаю, має виконувати й наш словник. Він не покриє все. Щось залишиться поза межами термінів. Якщо це буде важлива лакуна, її слід заповнити у коментарі до словника. У цілому ж я бачу призначення словника в тому, щоб розкрити суть Революції Гідності, зумовленої «картиною світу», світоглядом українського суспільства, яке здійснило цю революцію, розкрити систему його ціннісних орієнтирів, яку нині намагається девальвувати Росія, що також слід показати у словнику. Цей проєкт може зробити свій внесок як у здолаття ідеологічних і психологічних конфліктів усередині країни, яку ми прагнемо бачити єдиною, так і в позиціонування України на міжнародній арені, де її побачили, але так до кінця поки що не розгледіли. Здійснити цей проєкт мають українські інтелектуали, поєднавши знання і зусилля соціологів, психологів, лінгвістів, політологів і — звичайно ж — філософів!

Олексій Сігов

Майдан. Свідчення

Для мене є суттєвим, що в рамках даного круглого столу я можу висловитися як редактор гуманітарного видавництва «Дух і

Літера», себто як людина, яка має певний досвід прагматичного ставлення до письмової фіксації понять та феноменів. Саме тому мені хотілося б повернутися до головного питання семінару, а саме — до проекту написання словника, який мені здається дуже важливим. Від самого початку важливо розуміти, яким чином така робота буде реалізовуватись. Для мене це важливо з огляду на мою громадянську позицію та з огляду на той досвід роботи з поняттями, який з'явився у нашого видавництва за двадцять п'ять років його існування.

Насправді, є чимало слів, що дають характеристику тим подіям або тій ідентичності, яка була представлена на Майдані. Щойно ми почули від пані Світлани Жаботинської чудову розповідь про те, яким чином все це можна класифікувати.

Вважаю, перш за все ми повинні зрозуміти, якою є мета дослідження та в якому «дусі» ми хочемо його реалізовувати. Саме тому важливо розпочинати із прискіпливої уваги до головного поняття — гідності. Крім того, ключовим аргументом на користь написання такого словника мені вбачається його спроможність наблизити нас до порозуміння, якого так потребує наше суспільство. Отже, таке дослідження є важливим, насамперед, для нас самих — воно допомагає прояснити, ким є ті люди, що переймаються ідеєю гідності та що, власне, нас єднає. Важливо розпочати саме з того, щоб зійтися в розумінні «протопонять», що увійшли у верхні рядки списку ключових понять «словника» Майдану.

Для мене дуже важливим і показовим є один з моментів моєї історії Майдану. Одного разу я спілкувався з французькими соціологами, що жили в одному з наметів. Вони розповідали, що останні десять років їздять по гарячих точках, збирають соціологічні дані в умовах революцій та гострих соціальних викликів, коли люди змушені вдаватися до публічних протестів. Попри те, що загальний контекст події завжди різниться, вони задають учасникам подій однакові прості запитання: чому людина приєдналася до протесту, якою вона бачить мету та як уявляє собі шляхи її досягнення. Що їх здивувало — так це дуже узагальнені та, на перший погляд, абстрактні мотиви, які проголошувалися у відповідях людей на Майдані. Люди казали, що вони вийшли боротися за солідарність, правду, гідність тощо. Для французьких соціологів це стало зовсім неочікуваним викликом: вони не мали досвіду роботи з подібною аргументацією. Насправді схоже питання стоїть наразі й перед нами. Перш ніж починати роботу над словником, необхідно зрозуміти, яким буде контекст запропонованого аналізу, яким буде привід для дослідження. Чимало відповідей на ці питання ми отримали на інтуїтивному рівні на самому Майдані, продовжуємо їх шукати й зараз. Зокрема, таким приводом, що впливає із самої назви «Дискурс Революції Гідності», має бути саме пошук порозуміння.

Сьогодні я приніс дві книги, що вийшли друком у нашому видавництві. Перша з них — «Європейський словник філософій», над яким ми працюємо вже понад п'ять років. Друга — «Майдан. Свідчення». Обидві є дуже

важливими й дуже суголосними проєктові, про який йдеться сьогодні. «Європейський словник філософій» примітний тим, що це проєкт, започаткований у Франції, який, утім, на сьогодні підхопили й інші країни. Словник вже перекладено англійською, триває робота й над іншими версіями: іспанською, португальською, арабською, румунською тощо. Дуже приємно, що й українська мова долучена до цього процесу. В цьому словнику є такі статті, як «Правда», «Громадянське суспільство», «Правова держава» та інші, що можуть бути серйозним підґрунтям для тих досліджень, які ми хочемо зробити в рамках цього нового проєкту.

Також важлива сама ідея: навіщо був потрібен цей «Словник філософій»? Вважаю, що він є своєрідною відповіддю тій кризі, в якій нині перебуває Європа. Це криза — політична і можна сказати, антропологічна. Європейський Союз поступово втрачає енергію тих ідей, що об'єднували його від самого початку. Нове покоління живе іншою пам'яттю, має інший досвід повсякденності, і його представників не надихають ті ідеї, які надихали засновників ЄС. Отже Європі зараз вкрай потрібна нова енергія, нові ідеї. Мені здається, що серйозний аналіз нинішньої ситуації в Україні є одним із майданчиків для формування таких ідей.

Утім, треба зрозуміти, як грамотно виконати цю роботу. Насамперед, має значення, хто увійде до складу команди дослідників, — і в цьому сенсі чудово, що вже в цій залі сьогодні ми бачимо такий потужний міждисциплінарний склад істориків, соціологів, філософів.

Мушу сказати, що мене трішки лякає запропонований термін реалізації проєкту. Ця робота має якомога ширше проникати в суспільство, її не можна звести до простого написання та видання словника. Тому мені здається, що для такого шляхетного проєкту неправильно ставити мету видати словник до «Книжкового Арсеналу» 2017 року, що відбудеться наступної весни. Звісно, це жодним чином не означає, що можна обійтися без фіксації певних реалістичних строків, строки ставити необхідно. Не менш важливо вже зараз розробити програму роботи. Зокрема, робочі питання проєкту доречно обговорити у форматі тематичних семінарів, досвід проведення яких в межах перекладу «Європейського словника філософії» ми вже маємо. Вважаю, члени видавництва та коло наших спеціалістів з готовністю долучиться до цієї справи.

Також для мене становить інтерес ще одне питання. З досвіду найдраматичніших подій ХХ століття ми знаємо, що поряд з тією площиною, що потребує артикуляції в дискурсі, існує інший вимір подій, який залишається невимовним. Тож необхідно визначитися з тим, якими засобами схоплювати це невимовне. Крім семантичної складової важливу роль відіграє настрій, з яким слово промовлено, з яким воно входить у певний наратив. І цей настрій як об'єкт схоплення перебуває на межі філософського дослідження, мистецтва і різних соціальних практик. Що мається на увазі? Наприклад, в Києві на Майдані поруч із філософами, істориками, соціо-

логами був композитор Валентин Сильвестров, і для розуміння нашого дискурсу дуже важливим є те сприйняття моменту, яке він приніс на Майдан. Зокрема, він створив п'ять інтерпретацій на Гімн України, підкреслюючи, що автор гімну, Михайл Вербицький, надихався літургійними канонами. На думку Сильвестрова, певна шляхетність нашого гімну полягає саме в його літургійній складовій, і саме цим він відрізняється від переважної більшості гімнів. Тож і нам слід придивитися до того, яким чином музика, мистецтво повертають часто-густо забуту шляхетність словам.

Запитання із залу. Ви казали що вважаєте надто коротким термін, який заплановано для реалізації проекту створення словника «Дискурс Революції Гідності». Але чи відомий Вам досвід пані Наталі Хоми, яка за два місяці, об'єднавши дослідників з усієї України, зорганізувала створення та видання словника сучасної політичної термінології, що містить, зокрема, чимало термінів Майдану й періоду Революції Гідності та більш давніх — фактично, від Помаранчевої революції?

Олексій Сігов: Я не кажу, що не треба намагатися видати словник до «Книжкового Арсеналу», але мені здається що короткі строки не мають змушувати нас одразу переходити до другого етапу — аналізу, нехтуючи етапом розроблення загальної концепції роботи. У «Європейському словнику філософій», що я приніс сьогодні, у вступній статті докладно описано, для чого це потрібно: чітке формулювання загальних питань задає спільний ракурс і дає змогу всім учасникам проекту розмовляти однією мовою. Тому, мені здається, необхідно провести принаймні декілька семінарів, впродовж яких буде визначено нашу спільну позицію. І на цьому етапі не можна встановлювати якісь строки та обмеження, бо інакше проект просто розпадеться.

Запитання із залу. Якою мовою в оригіналі був виданий цей словник [Європейський словник філософій]?

Олексій Сігов: Він був виданий французькою мовою. Працювала команда дослідників з різних європейських країн, потім словник весь був перекладений французькою, бо Франція була замовником. У вступній статті підкреслено, що є розрізнення між французькою як метамовою тобто мовою, якою зроблено переклад, і мовою поміж мов. Там можна знайти переклади статей, які в оригіналі були зроблені різними мовами. Це є той жест відкритості, поваги до кожної з культур.

Репліка із залу. Цілком згоден з Вами щодо необхідності проведення робочих семінарів. Понад те, необхідно також проводити конференції, круглі столи, інші обговорення — та щонайшвидше видати на-гора якийсь перший варіант словника. Такі проекти можуть реалізовуватися роками, але перше видання не слід надто відкладати.

Світлана Жаботинська: Важливо, що вже на найпершому етапі роботи мають бути написані ключові, центральні статті словника. Наприклад, «Майдан» — це одне з ключових понять, навколо якого вже тим чи іншим

чином збираються інші дотичні поняття. І ця центральна стаття має бути написана таким чином, щоб максимально чітко відображати ідею словника, його концепцію, кут зору. Ймовірно, необхідні великі статті, присвячені ключовим поняттям, тоді як інші статті, пов'язані з ними, мають мати менший обсяг. Але, так чи інакше, всі статті мають бути уніфікованими.

Олексій Сігов: В такому разі виникає питання, що ми розуміємо під уніфікованістю. Як на мене, така уніфікованість задається вступною статтею, в якій представлено позицію команди, яка працює на проектом. Інші статті не варто обмежувати. Зрозуміло, якщо, наприклад, статтю «Антимайдан» запропонувати підготувати Сігову чи Кебуладзе, матимемо зовсім різні тексти, які висвітлюватимуть різні політичні й світоглядні позиції. Але це цілком нормально: такий словник має входити в культуру і мотивувати суспільство до серйозної критичної роботи, а не давати готові відповіді.

Репліка із залу: Виходячи з досвіду реалізації енциклопедичних проєктів, хочу додати, що певні обмеження все ж необхідні. Має існувати чітка концепція словника, схеми статей, вимоги до статей, чітко зазначена кількість знаків і так далі. Необхідно чітко визначити підхід до систематизації статей: чи то тематичні блоки, як пропонувала пані Світлана Жаботинська, чи то алфавітний перелік, чи то щось інше. Якщо всі ці речі чітко прописані в концепції проєкту, знімається багато питань у процесі його реалізації, тому, залучаючи авторів, ми маємо досить строго обмежувати їх методичними рекомендаціями та вимогами до статей.

Олексій Сігов: Цілком згодний. Я вважаю, насамперед, необхідно визначити двох-трьох головних редакторів, після чого, власне, й переходити до формулювання концепції проєкту.

Надія Трач

Слогани Майдану як експресія ідентичності

Відомий французький історик П'єр Нора, описуючи революційні події у Франції 1968 р., звернув увагу на мовний аспект: «Травень 1968-го був насамперед фестивалем ефективних дієвих слів; усі форми поєдналися — і створили подію: слова лідерів і слова анонімів, слова на стінах і на гаслах, слова студентів і робітників, слова, винайдені та цитовані, поетичні, педагогічні або месіанські, слова без слів і слова-шуми, що долинали вночі від барикад Латинського кварталу»⁴⁴. Чи не нагадує вам нічого цей опис? Сучасний же український письменник Тарас Прохасько, пишучи про події Майдану, зазначив, що це можна порівняти з тим, якби німий почав говорити: «Для історії нашого народу ці дні й тижні мають ще й таке найвагоміше значення, що заговорили всі, повернувши собі здатність мови. За цей час було проговорено, виказано, сформульовано стільки думок, ідей, відчуттів, емоцій і мрій, що чогось подібного іноді можна чекати

---

⁴⁴ Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. — К.: Кліо, 2014. — С. 26.

роками. Ми стали по-справжньому мислячими істотами, бо наше мислення з неймовірною інтенсивністю шукало й знаходило слова, словосполучення, речення, абзаци й вигуки. Важко переоцінити той момент, коли німий починає говорити, бо такі моменти класифікуються як диво»⁴⁵.

Беручи активну участь у подіях Майдану, я як лінгвіст почала звертати увагу на вибух творчості — як візуальної, так і вербальної. Плакати, наліпки, роздаткові матеріали, розписані каски, щити, намети, стрічки, усні заклики, креатив у соцмережах, графіті. Від цього всього неможливо було сховатися. Весь цей креатив проникав і за межі Майдану — в під'їзди будинків, автобусні зупинки тощо. Результатом мого дослідження стала книжка⁴⁶, яка містить перелік з понад 800 слоганів та їх аналіз через різні дихотомії: евфемізація / дисфемізація, архаїзація / модернізація, суспільні та мовні функції слоганів, а також висвітлення цінностей та ідентичностей майданівців через гасла протесту. Протиставляючи ці дихотомії, я намагалася не загубити те, що посередині, адже, скажімо, модерне й архаїчне надзвичайно переплетені, і саме на їхньому стику народжуються трансформовані ідентичності, часом важко розрізнити евфемізацію та дисфемізацію, наприклад у постмайданному гаслі — ПТН-ПНХ співіснують ці два явища: з одного боку, якщо абрєвіатуру розшифрувати, чітко пролунає дисфемізація, з іншого боку — ця формула для невтаємничених може прозвучати евфемізовано. Отже, революційні слогани — це словесні формули, котрі стисло й лапідарно передають суть подій, об'єднують навколо ідей, передають широкий спектр почуттів, формують солідарність, при цьому вони глибоко занурені в культуру та цінності суспільства, котрі є своєрідним ресурсом для їх формування.

Хочу коротко зупинитися на аспекті формування ідентичності, оскільки він, як на мене, є одним із найважливіших, для цього проекту зокрема. Сучасна людина, як відомо, є носієм кількох ідентичностей водночас — гендерної, національної, регіональної, соціальної тощо. Вона може змінювати їх як ролі чи маски. Певні історичні періоди загострюють, увиразнюють той чи інший тип ідентичності, прискорюють процес її формування. Як зазначає дослідниця Монсерат Гібернау в праці «Ідентичність націй», описуючи формування національних ідентичностей у Європі: «Війни посприяли поширенню уявлення про націю як спільноту, визначену долею. Крім того, народили чуття солідарності зі співгромадянами й вірності національній державі»⁴⁷, і ще: «творення національної ідентичності — це реакція на складний процес, завдяки якому індивіди ідентифікують себе з

---

⁴⁵ Прохасько Т. Христос ся рождає, в: *Євромайдан. Хроніка відчуттів* [колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципердюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана, Юрія Винничука]. — Брустурів: Дискурсус, 2014. — С. 17.

⁴⁶ Див. детальніше: *Трач Н.* «Разом — сила!» Риторика українського спротиву. Соціолінгвістичні есеї. — К.: Кліо, 2015. — 144 с.

⁴⁷ Гібернау М. Ідентичність націй. — К.: Темпора, 2012. — С. 44.

сукупністю символів і традицій, культурою й мовою, що мають силу об'єднувати і наголошують на чутті спільноти»⁴⁸. З іншого боку, деякі дослідники застерігають від надуживання терміном «ідентичність», вказуючи на його розмитість, багатозначність та невизначеність, зокрема в сучасних соціальних науках. Так, Роджерс Брубекер і Фредерик Купер наголошують, що ідентичність є водночас категорією практики та категорією аналізу, тож важливо зберігати баланс між двома цими поняттями⁴⁹.

Власне, на Майдані ми бачила яскраве вираження цього розмаїття ідентичностей, вербалізоване, зокрема, через гасла: *Україна єдина, українці — це сила!* (національна ідентичність), *Europe, open door for Ukraine!* (європейська ідентичність), *Науковці проти насилля, Молодь нації за євроінтеграцію* (соціальна ідентичність), *Вийду заміж за свого героя* (гендерна ідентичність), *Витя, не зли Троещину, Коломия — це Європа!* (регіональна ідентичність). Маски ідентичностей видозмінювалися, перепліталися, що вказувало на процес активного пошуку індивідами та суспільством загалом відповідей на запитання: хто ми? куди йдемо? яких змін потребуємо?

Відомий американський лінгвіст Майкл Галідей визначав мову як «набір можливостей, пакет опцій з відкритим кінцем у поведінці, що доступна для індивіда в його існуванні як соціальної людини»⁵⁰. Згідно з його теорією, значення народжується в контексті, обговорюється і трансформується мовцями. Якщо говорити в термінах семіотики, то революційний слоган — це певний риторичний знак, котрий відсилає нас до історичних пластів і соціокультурних сенсів, акумулює енергію протесту, кристалізує прагнення та вимоги учасників революції, відображає широку палітру емоцій. Так, у слоганах Майдану були переплетені архаїчні й модерні мотиви. Дівчата-студентки у вінках скандували *Чорні брови, карі очі, я до Путіна не хочу* (варіація — *Чорні брови, карі очі, а в Росію я не хочу*), багато гасел згадували козацькі часи, порівнюючи Майдан із Січчю, події початку двадцятого століття, зокрема битву під Крутами, протестувальники часто вдавалися до цитувань класиків: Тараса Шевченка, Василя Стуса, Ліни Костенко.

Проте архаїка переосмислювалася, набуваючи модерного звучання. Для прикладу, на вулиці Грушевського, в епіцентрі протистоянь, протестувальники створили революційні графіті, зобразивши трьох класиків — Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесю Українку та підписавши портрети цитатами відповідно: *Вогонь запеклих не пече, Все наше життя — війна, Хто визволиться сам, той буде вільний*. Цитати не були трансформовані, проте візуальний ряд суттєво модернізовано: Кобзаря зображено в червоночорній символіці Правого сектору, Каменяра — в будівельній касці з напи-

---

⁴⁸ Там само. — С. 47.

⁴⁹ Brubaker R., Cooper, F. *Beyond Identity // Theory and Society*, — 2000. — 29. — Р. 4.

⁵⁰ Halliday M. *Language in Social Perspective // Sociolinguistics. A Reader and Coursebook / ed. by N. Coupland, A. Jaworski*. — New York, 1997. — Р. 31.

сами *Банду геть, Мамо, я екстреміст, Лесю* — в захисній масці, усі портрети декоровано зображеннями коктейлів Молотова. Таким чином і творилася оновлена ідентичність — переосмисленням історії, наданням їй нових значень і прочитань у новому суспільно-політичному контексті.

З іншого боку, революційний слоган — це аудіовізуальний знак, який репрезентує спільноту протестувальників у національних та міжнародних медіа через тиражування образу, маркує «місце пам'яті» та формує колективну пам'ять про події. Скажімо, для майбутніх поколінь образ Майдану формуватимуть фотоальбоми та підбірки найяскравіших світлин подій у всесвітній мережі. Влучні слогани часто потрапляють на ці фото, особливо якщо ми говоримо про мирну фазу протесту. У протестній риторичі розвиваються межі між індивідуальним та соціальним. Не важливо, хто є автором слогану, якщо він влучний, він моментально поширюється в мережі, набираючи лайки та репости і наступного дня стане повторюваним багатьма протестувальниками.

Формування ідентичності можна було спостерігати на рівні граматики: протестувальники часто окреслювали важливість власної ідентичності через гасла та заклики з особовим займенником *я*: *Я тут не за гроші, Я не піду з Майдану до відставки Януковича, Я дихаю вільно, Я пишаюсь тим, що я українець, Я відповідаю за те, що буде завтра, Я українець і я не можу зберігати спокій*. Як на мене, це не було якання чи егоїзм, а ствердження важливості власного вибору та відповідальності. З іншого боку, формувалася миспільнота: *Ми — українці. Нам набридло пишатися. Ми почали щось робити*. Небагато слоганів містили особові займенники *він, вона, вони*, що, з одного боку, вказувало на те, що протестувальники беруть відповідальність за свої дії на себе і не так часто звинувачують владу, з іншого боку, на те, що образ іншого як ворога ще був на тоді розмитим. Ситуація кардинально змінилася з анексією Криму та початком російської мілітарної агресії на Донбасі.

У цих словесних формулах можуть застосовуватися як новостворені слова, так і переосмислюватися ті, що вже усталені в мові, а часом їхнє поєднання в одному заклику додає нових сенсів. Так, у гаслі партії Демальянс *Майданемо Януковича* використовувався семантичний неологізм *майданути* — тобто усунути від політичної влади, що, ймовірно, був відповіддю протестувальників на вживані в дискурсі російських соціальних мереж новоутворень — *«майданутый»*. В українській мові раніше функціонувало дієслово *майданити*, тобто вирувати, так етимологічні словники фіксують словосполучення *вода майданить*. З іншого боку, маємо слоган, котрий з'явився в ніч після побиття студентів — *Я крапля в океані, який змінить Україну*. На перший погляд, жодних неологізмів. Влучне метафоричне вираження важливості маленьких кроків, спільних зусиль кожного окремо взятого протестувальника. Цей слоган, створений групою креативних дизайнерів «Страйкплакат», був миттєво розтиражований, використовувався на регіональних майданах, багато користувачів у соціальних мережах ставили цей

плакат як профільну картину, він мав безліч візуальних та вербальних трансформацій. Якщо ми звернемося до прихованих сенсів, до яких відсилає нас цей риторичний знак, то побачимо, чому саме таке поєднання народжує такий потужний зміст.

Я — самість, індивідуальність, персональний вибір, відповідальність

крапля — частинка цілого, вода, очищення, фраземи «крапля камінь точить», схожі як «дві краплі води»

в океані — водна стихія, сила, потуга, найпопулярніший український музичний гурт «Океан Ельзи»

який змінить — зміни — це одне з основних прагнень протестувальників на протигагу «стабільності» режиму, енергія трансформації

Україну — край, земля, рідне, свої

Таким чином цей слоган формує ядро оновленої ідентичності українців — активних представників громадянського суспільства. Поєднання цих слів промовляє — твої зусилля не марні, ти можеш взяти відповідальність на себе, ти можеш все змінити, ти важливий, нас багато, ми зможемо, зміни будуть скоро.

Або ж інший слоган: «*Разом — сила!*», який я використала для назви книжки, оскільки він був одним із найпотужніших і часто повторюваних, як в усному скандуванні на вічах, так і в писемній формі — на наліпках, плакатах і досі актуальний, використовується волонтерами, військовими.

Разом — солідарність, фраземи — *гуртом (разом) легше і батька бити*, акумулює слогани попереднього протесту, Помаранчевої революції 2004 р. — *Разом нас багато — нас не подолати* та інші варіації майданівських слоганів — *Разом — до кінця!*, *Разом — до перемоги!*

Сила — потужність, перемога.

Тож я радо долучуся до цього вкрай важливого проекту. Як на мене, потрібно визначити два-три десятки найважливіших слоганів Майдану і розробити словникові статті про них — про історію створення, історичні та культурні конотації, сприйняття учасниками протесту, обговорення в соцмережах, критику, трансформації, використання в артефактах, художній літературі, нон-фікшн, національних і міжнародних засобах інформації. Статті варто візуалізувати, адже слогани Майдану часто були влучним поєднанням вербального та візуального.

Сергій Пролеєв

Прикінцеве слово

Гадаю, що, завершуючи нашу роботу, маємо право стиха поаплодувати учасникам за цей справжній інтелектуальний марафон, що розтягнувся на цілий день. Звичайно, ви розумієте, що формат подання матеріалів у журналі вимагає серйозної селекції, обробки й редагування. Якщо відтворювати все, що було сказане, то і двох повних чисел

«Філософської думки» не вистачить. Залишаться основні концептуальні тези, що були висловлені. Зазначаю це зразу, щоб не було непорозумінь. Журнал не друкує матеріалів конференцій, круглих столів та інших обговорень. Призначення публікацій у ньому — висвітлити основний підсумок дискусій, представити своєрідне теоретичне резюме, яке може стати у пригоді при подальшій дослідницькій роботі. І водночас, звісно, стимулювати, навіть провокувати інтелектуальний інтерес до проблеми.

Нинішнє засідання маємо сприймати лише як перший крок спроби схопити й виявити смисл і потенціал поточних соціальних зрушень через властиві їм мовленнєві, дискурсивні практики. Оприявнити їх характер, спрямування, перспективи. І не у вигляді окремих спорадичних спостережень, а на основі чітко визначеної методології, наявність якої дозволить казати про зіставні й загалом науково валідні результати. Для цього потрібно буде напрацювати відповідні концептуальні засади і конкретні методики, що зовсім не елементарно робиться. Вже з цього засідання окреслилося, що нас ще чекають подальші зустрічі — і у форматі конференції, прагнення до якої стихійно постало з бажань багатьох присутніх виступити зі своїми сюжетами, і у форматі низки різнопланових семінарів, які дозволять прояснити чимало питань створення «Словника», що наразі залишаються доволі невизначеними. Робота над таким складним інтелектуальним, гуманітарним проектом буде успішною лише в продуктивному інтерсуб'єктивному режимі, в постійному діалозі всіх учасників. Цей режим треба напрацьовувати, й відтак, сподіваюся — до скорих зустрічей.

Учасники дискусії

Ясна, Іллі (модератор) — здобувач ступеня кандидата філософських наук, керівник проекту «Дискурс Революції Гідності».

Бекешикіна, Ірина — кандидат філософських наук, науковий співробітник Інституту соціології НАН України, директор Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.

Верстюк, Владислав — доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Української революції 1917–1921 рр. Інституту історії України НАН України.

Єрмоленко, Анатолій — доктор філософських наук, професор, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Жаботинська, Світлана — доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології ЧНУ імені Богдана Хмельницького.

Кебуладзе, Вахтанг — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії КНУ імені Тараса Шевченка, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА.

Попович, Мирослав — доктор філософських наук, професор, академік НАН України, директор Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Пролєсв, Сергій — доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, головний редактор часопису «Філософська думка».

Сігов, Олексій — випусковий редактор видавництва «Дух і Літера» (*чекаю на уточнення)

Скуратівський, Вадим — кандидат філологічних наук, доктор мистецтвознавства, академік Національної академії мистецтв України, професор КНУТКиТ ім. І.К. Карпенка-Карого.

Трач, Надія — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови НаУКМА.
